

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Магістерська робота

ВІРОВЧЕННЯ І СВІТОГЛЯД СВІДКІВ ЄГОВИ:
КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Студент 6-го курсу Андрій Олійник

Науковий керівник: Вікторія Любащенко

док. філос. н., проф.

Рецензент: Тарас Дзюбанський

док. богосл. н.

Львів 2021

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	2
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЄГОВІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ В ДОКУМЕНТАХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЄЗНАВЧІЙ ЛІТЕРАТУРИ	8
РОЗДІЛ 2. ЄГОВІСТСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО БОГА ТА ЙОГО ТВОРІННЯ: АКТУАЛІЗАЦІЯ РАННІХ І СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЄРЕСЕЙ	22
РОЗДІЛ 3. РЕЛІГІЙНИЙ СИНКРЕТИЗМ ВІРОСПОВІДАННЯ СВДКІВ ЄГОВИ	36
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ЄГОВІЗМУ НА СПОТВОРЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЕТИКИ	53
ВИСНОВОК	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ККСЦ – Кодекс Канонів Східних Церков

НРР – новітні релігійні рухи

РКЦ – Римо-Католицька Церква

РОСЄ – Релігійна організація свідків Єгови

СПНС – «Святе Письмо – переклад нового світу»

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

ВСТУП

Впродовж своєї історії Христова Церква протистояла різним ересям і культам, які прагнули пристосуватися до неї задля її руйнації різними облудними ідеями. Сучасне християнство знову переживає атаки багатьох сект, котрі в дійсності відновлюють колишні єресі і запозичують вчення різних релігій. Але насправді вони маскуються під християнство і намагаються вирвати з Церкви її вірних. Такою небезпечною сектою сект, що має прозелітичний характер, є Релігійна організація свідків Єгови (РОСЄ)¹, яка активно поширює свої єретичні ідеї у світі і в Україні. Пропагуючи себе як «правдиве і чисте» християнство єговізм в дійсності прагне спотворити Христову Істину. Це потребує пильну увагу до єговізму з боку Церкви, її богословів і душпастирів.

Вчення РОСЄ є предметом критичного розгляду в документах християнських церков, у богословських, апологетичних, канонічних працях і в світській науці. Тому важливим у розкритті неправд єговізму вважаємо як вивчення церковних напрацювань, так їх порівняння з оцінками і висновками в релігієзнавстві. Це дасть змогу глибше зрозуміти єретичну і синкретичну суть єговізму, причини його впливу на свідомість людини, виробити способи протидії його пропаганді та духовного оздоровлення його adeptів. Поєднання богословського, апологетичного і церковно-історичного поглядів на вчення РОСЄ, а також застосування наукових методів його критичного аналізу розкриє небезпеку вчення і світогляду РОСЄ, допоможе пошукам нових підходів до єговізму для нейтралізації його впливу.

Важливим також вважаємо розгляд вчення єговізму від його ідейних коренів до сучасних проголошень, якими РОСЄ паразитує на християнстві та

¹ Міжнародна РОСЄ (колишня назва – Міжнародне Товариство Дослідників Біблії, *International Bible Students Association*, з 1931 р. – Свідки Єгови, *Jehovah's Witnesses*) – найбільша організація світового єговізму, філії якої, за її статистикою, є нині у 240 країнах світу і мають більше 8.6 млн «вісників», які здійснюють служіння (*Zвіт про служіння в країнах і територіях. 2019 рік* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/2019-звіт-службовий-рік/звіт-2019-рік/> (2020)). Одна така філія під назвою Релігійна організація свідків Єгови в Україні зареєстрована у Департаменті в справах релігій та національностей Міністерства культури України, на початок 2019 р. вона мала 960 діючих громад (*Дані Департаменту в справах релігій та національностей Міністерства культури України на 1.01.2019 р.* // <https://cerkvarium.org/publikatsii/green-tech/kilkist-religijnikh-organizatsij-ukrajini-na-1-sichnya-2019-g.> (2020)).

інших релігіях і таким чином створює деформований світогляд своїх adeptів, що робить з них людей, не здатних до критичного мислення, байдужих до світського життя і підлеглих тоталітарній організації.

Метою роботи є критичний аналіз віросповідно-світоглядної системи єговізму, особливостей та способу його пристосування до християнства і з'ясування негативного впливу на свідомість людини.

Для досягнення мети будемо вирішувати такі **завдання**:

- розкрити зміст церковних документів католицької, православної і протестантських церков, в яких доводиться сектантсько-єретична суть єговізму;
- визначити позиції сучасної науки щодо конфесійного походження єговізму і його світоглядних характеристик;
- розкрити ідейні корені єговістського вчення про Бога та Його творіння від ранніх, середньовічних і сучасних єресей, а найперше аріанства-антитринітаризму;
- з'ясувати запозичення єговізмом елементів язичництва, юдаїзму та християнських сект, що робить з вчення РОСЄ релігійний синкретизм, ворожий Абсолютній Істині;
- виявити основні способи пристосування РОСЄ до християнства, насамперед через використання та спотворення Біблії;
- розкрити зміст світогляду РОСЄ та його вплив на духовну і суспільну деформацію особи;
- озброїти результатами роботи душпастирів і мирян УГКЦ в їх протидії єговізму.

Об'єктом роботи є віросповідання і світогляд свідків Єгови.

Предметом роботи є відновлення в єговізмі давніх, середньовічних і сучасних єресей та запозичення елементів язичництва, юдаїзму і християнства, що показує аріанський ґрунт і синкретичний характер вчення РОСЄ.

Хронологічні межі роботи охоплюють початок 1930-х років, коли РОСЄ стала найбільшою організацією світового єговізму, і по 2020-й рік, який показав найбільше кількісне зростання членів цієї організації у світі і нові факти

антисупільної діяльності свідків Єгови, зокрема на прикладі України.

Територіальні межі стосуються головних регіонів поширення єговізму, а також України, в якій на конкретних прикладах покажемо негативний вплив єговістського вчення на свідомість і поведінку людини.

Методи. В роботі застосовуються такі методи: *аналізу і синтезу* при вивченні церковних документів, богословських і наукових праць, а також віросповідно-світоглядної системи єговізму; *генетичного і типологічного вивчення* для співставлення ідей РОСЄ з вченнями давніх і сучасних сект і єресей і з'ясування конфесійного походження єговізму; *аналогії і протиставлення* на предмет розкриття особливостей пристосування єговізму до християнського вчення; *порівняння* оцінок стосовно єговізму в богослов'ї і світській науці, а також для розкриття елементів, запозичених РОСЄ з християнства, язичництва та юдаїзму і доведення синкретичної суті єговізму; *конкретизації* для з'ясування впливу єговістського вчення на членів РОСЄ в Україні.

Використана література. Загальний огляд. У роботі ми спирались на документи і матеріали християнських церков, найперше – Римо-Католицької Церкви (РКЦ), Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) і помісних церков Вселенського Православ'я, на богословські, апологетичні і церковно-історичні праці, а також наукову літературу з релігієзнавства.

Головними церковними документами є «Секти нових релігійних рухів: пастирський виклик. Доповідь Ватикану» («Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge») та витяги з неї на сайті Бюро Києво-Галицького Верховного Архiepіскопства УГКЦ у справах новітніх релігійних рухів і сект під назвою «Секти і новітні релігійні рухи як душпастирська проблема», де розглядаються питання класифікації сект, культів, новітніх релігійних рухів, причини їх виникнення і поширення, віросповідні особливості, методи впливу на людей, показується їх протилежність Христовій Науці, даються поради душпастирям і вірним, як протидіяти цим явищам. Важливими для викриття сектантських і єретичних вчень є також матеріали ХХІХ Всеpravославної Нарaди, «Визначення про псевдохристиянські секти, неоязичницькі культу і окультизм» Російської

Православної Церкви і документ «Свідки Єгови. Лютеранська відповідь» Міссурійського Синоду Лютеранської Церкви.

Серед апологетичних праць, що пояснюють сектантську і єретичну суть єговізму, його маскування під християнство і при цьому дають богословські і канонічні настанови протидії щодо нього, назвемо праці о. Ігоря Демківа, о. Олега Маланяка, о. Михайла Лесюка, о. Даниїла Сисоєва, кандидата богослов'я Дмитра Євменова (цитуємо їх у розділах і подаємо у списку літератури). Вони спираючись на праці Святих Отців і богословів Західної і Східної Церков показують також давні єретичні корені єговістського вчення.

Значну вагу для нашої роботи мають праці науковців, де розкривається історія і сучасність єговізму, його вчення і практики, конфесійне походження і тоталітарний спосіб поширення ідей. Ці питання висвітлили Олександр Дворкін, Віталій Ковтун, Петро Яроцький, Ірина Луценко, а також Едмонд Грасс (E. Gruss), Зої Нокс (Z. Knox), Джеймс Пентон (J. Penton), Джордж Хріссідес (G. Chrissydes), Пьотр Новаковські (P. Nowakowski) та ін. Вони розкривають погляд РОСЄ на політику і релігійний діалог, показують основні принципи її місіонерства і прозелітизму та як організацію, що максимально відділяється від світу, але користується всіма його благами.

Щодо джерел свідків Єгови, то ними найперше є книги і брошури РОСЄ, часописи «Вартова башта» і «Пробудись!» та статті з різних питань вчення і діяльності на її офіційному сайті (<https://www.jw.org/uk/>). Найбільше інформації про зародження, історію і сучасність єговізму, його вчення і проголошення взяли з видання «Свідки Єгови звістителі Царства Божого» («Jehovah's Witnesses Proclaimers Kingdom of God»). При порівнянні ідей свідків Єгови з подібними до них в інших конфесіях використані також тексти адвентистів.

РОЗДІЛ 1

ЄГОВІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ В ДОКУМЕНТАХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЄЗНАВЧІЙ ЛІТЕРАТУРИ

Вчення і світогляд Релігійної організації свідків Єгови (РОСЄ) отримали богословську оцінку з боку християнських Церков і розглянуто у світовому релігієзнавстві. Розкриємо спершу зміст церковних документів Католицької, Православної і протестантських церков.

Звернемося до документів Римського Апостольського Престолу. Впродовж тривалого часу Секретаріат (з 1988 р. Папська Рада) сприяння єдності християн проводив дослідження стосовно діяльності сект, культів і новітніх релігійних рухів (НРР) у світі. Допомагали у цьому також ватиканські Секретаріат зв'язків з нехристиянськими релігіями, Секретаріат у справах невіруючих і Папська рада з питань культури, здійснюючи опитування у багатьох католицьких парафіях. Ці дикастерії разом з Державним Секретаріатом Ватикану у 1986 р. опублікували документ «Секти нових релігійних рухів: пастирський виклик. Доповідь Ватикану» (далі – Доповідь), в якому визначили та узагальнили позицію Римо-Католицької Церкви (РКЦ) у ставленні до цих релігійних явищ. У Доповіді з'ясовано різницю між сектами, культурами (які тут є майже синонімами) і НРР, розкрито їх особливості та оцінюється вплив на свідомість і поведінку людини. У визначенні понять секта чи культ і НРР Доповідь спирається на богословські праці і наукові джерела, вказуючи цей список.

Секта (лат. *secta* – школа, вчення, від лат. *sequor* – слідує) – це група віруючих, яка відокремилась від іншої значно більшої релігійної спільноти і «має своє власне світосприйняття, яке випливає з певної світової релігії, але не тотожне їй вченню. Оскільки йдеться про групи, які становлять загрозу свободі людей і суспільству загалом, культи і секти... часто авторитарні за структурою, здійснюють форми промивання мозку і контролю розуму, культивують груповий

тиск і прищеплюють почуття провини та страху»².

Попри те що Доповідь прямо не вказує на єговізм, він (покажемо у роботі) вповні підпадає під ці характеристики. Тому слід прийняти настанови Доповіді як головний ґрунт при аналізі віровчення і світогляду РОСЄ. Звертаємо увагу насамперед на церковні застереження, що важливо «відрізнати секти, які беруть своє походження в християнській релігії, від тих, які походять з іншого релігійного чи гуманітарного джерела». У вступі Доповіді застановлено брати до уваги найперше віросповідні джерела сект. «Критерій розрізнення християнського походження... може бути знайдений у джерелах учення цих груп. Наприклад, сектами можуть бути групи, в яких крім Біблії є інші 'розкриті' книги чи 'пророчі послання' або групи, що виключають з Біблії певні протоканонічні книги чи докорінно змінюють їх зміст»³.

Застосовуючи богословський погляд на секти, РКЦ вживає також поняття новітнього релігійного руху. У Доповіді вказано, що НРР особливо поширились після Другої світової війни і також мають відмінні погляди та практики стосовно історичних релігій і панівних церков⁴. Мається на увазі досить стійке в сучасній науці поняття, прийняте Римським Апостольським Престолом, бо воно дозволяє дотриматись більш неупередженої позиції в ході контактів РКЦ з деякими сектами і НРР. Адже у вступі Доповіді записано, що «терміни секта і культ є дещо образливими і, здається, означають досить негативне ціннісне судження. Можна віддати перевагу більш нейтральним термінам...»⁵. Також у висновках Доповіді чітко зазначено, що вірні РКЦ у ставленні до сект/культур і НРР не

² Тут і далі посилаємось на англomовний текст Доповіді: *Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge. The Vatican Report*. May 3rd, 1986 // <https://www.ewtn.com/catholicism/library/sects-of-new-religious-movements-a-pastoral-challenge-11325> (3.03.1986). Витяги з нього є також на сайті Бюро Києво-Галицького Верховного Архиепископства УГКЦ у справах новітніх релігійних рухів і сект. (*Секти і новітні релігійні рухи як душпастирська проблема* // <https://jakir.in.ua/index.php/biblioteka-yakir/tserkovni-dokumenty/vatykanskyi-raport/7-sekty-i-vstup-novitni-relihiyni-rukhy-yak-dushpastyrska-problema>, 25.11.2018). Коментар щодо Доповіді див. також: Nowakowski P.T. *Sekty: co każdy powinien wiedzieć*. Tychy: Maternus Media 1999; Nowakowski P.T. (red.) *Sekty jako problem współczesności*. Mysłówice: Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Kardynała Augusta Hlonda 2008.

³ *Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge* // <https://www.ewtn.com/catholicism/library/sects-of-new-religious-movements-a-pastoral-challenge-11325>.

⁴ *Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge* // <https://www.ewtn.com/catholicism/library/sects-of-new-religious-movements-a-pastoral-challenge-11325>.

⁵ *Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge* // <https://www.ewtn.com/catholicism/library/sects-of-new-religious-movements-a-pastoral-challenge-11325>

можуть бути «наївно іренічними»⁶, а мають ретельно аналізувати «методи деяких з них, що можуть бути руйнівними для особистостей, руйнівними для сімей та суспільства, та їхні засади, далекі від вчення Христа та Його Церкви»⁷.

Попри те що РОСЄ виникла ще перед Першою світовою війною, її світоглядні та конфесійні характеристики і структура остаточно сформувались у другій половині ХХ ст., а найбільша динаміка зростання єговістів почалась у 70-80 рр. ХХ ст. Тому цю організацію також можна віднести до новітніх релігійних рухів. Тим більше, що між сектами і НРР чимало спільних ідей і практик.

Особлива цінність Доповіді у докладному розгляді учення і практики сект і НРР, які показують їх відмінність від Христової Церкви. Отже небезпечними ідейними рисами секти/культу і багатьох НРР є спотворення змісту Біблії, заперечення християнських учень про Пресвяту Трійцю і Боголюдськість Ісуса Христа, про людину та її спасіння, рай і пекло і Другий прихід Христа, а також відмова від багатьох надбань світу, освячених Церквою⁸. Акцентує Доповідь також на місіонерській діяльності сект/культурів та НРР, що є проявом прозелітизму (від прозеліт, грец. *προσήλυτος* – новоприбулий)⁹, який веде часто до ворожого ставлення до християн. Зокрема він проявляється у боротьбі з Католицькою Церквою через заперечення її вчення і перетягування до себе її вірних. Деякі миряни, записано у Доповіді, в умовах культурних перемін, нових духовних пошуків і психологічних проблем є беззахисними перед такими діями. Це одна з причин потрапляння у лави сект і НРР¹⁰. Тож Доповідь особливо

⁶ У Доповіді читаємо про іренізм (грец. *ειρήνη* – мир), який у християнському богослов'ї означає намір уніфікувати розбіжності християнських учень (Irenicism // *The New Catholic Encyclopedia. Second Edition*. Washington: Catholic University of America 2003 (7), 572-573). В інших словниках іренізм вважається спробами подолання відмінностей між християнськими церквами, відновлення їх єдності через взаємні поступки: *The Encyclopedia of Christian Civilization* // <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9780470670606.wbec0710> (25.11.2011), *Merriam-Webster Dictionary* // <https://www.merriam-webster.com/dictionary/irenicism> (24.11.2020), *Academic Dictionaries and Encyclopedias* // <https://enacademic.com/dic.nsf/enwiki/277203> (2010).

⁷ *Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge* // <https://www.ewtn.com/catholicism/library/sects-of-new-religious-movements-a-pastoral-challenge-11325>

⁸ *Новітні релігійні рухи: проблеми і виклики*. Бюро Києво-Галицького Верховного Архиепископства УГКЦ у справах новітніх релігійних рухів і сект // <https://jakir.in.ua/index.php/biblioteka-yakir/tserkovni-dokumenty/vatykanskyi-raport/11-4-novitni-relihiyni-rukhy-problemy-i-vykylyk> (25.11.2018).

⁹ Прозелітизм або конверсія означає прагнення завербувати вірних традиційних релігій до нового, здебільшого опозиційного Церкві релігійного вчення. Conversion // Jones L (ed.). *Encyclopedia of Religion, Second Edition* (2005). Detroit; London: Macmillan Reference 1969-1974.

¹⁰ І, як побачимо у II розділі роботи, РОСЄ прагне впливати на людей, використовуючи Святе Письмо. Свідки Єгови запевняють, що традиційне християнство спотворює Істину, тому пропонують людям, застосовуючи методи групового впливу або тиску, пройти вивчення Біблії за допомогою єговістського перекладу Слова і

наголошує, що секти і НРР часто обіцяють людям прості відповіді на складні питання, використовуючи Слово Боже. Також Доповідь зазначає, що причиною приєднання людей до сект і НРР може бути і слабе душпастирство Церкви. Бо там, де не вистачає душпастирів або відчувається брак їхньої уваги до adeptів сект, ті активізуються. Доповідь закликає створювати церковні групи, які будуть поширювати правдиву інформацію про секти і нагадує що Церква має вселенську суть. Тому слушною є оцінка секти як окремішньої групи від Вселенської Церкви. Церква веде дорогою спасіння, а секта не є спільнотою спасених. Вірні Церкви мають віру у спасіння і в її Таїнства. А секта, пропонуючи позацерковне «спасіння», не об'єднує своїх adeptів навколо Таїнств.

Доповідь закликає всіх вірних до єдності та сопричастя з Церквою. Тому для РКЦ та її вірних важливим є розуміння принципової різниці між сектами і НРР та церковними спільнотами для більш успішної протидії сектантській пропаганді, яка переважно є ворожою до Христової науки.

На завершення Доповідь подає поради душпастирям¹¹. Найперше важливо чітко викладати правди віри парафіянам, щоб ті не шукали інших відповідей поза Церквою. Проповідь має базуватися на Божій премудрості. Провідну роль у спасінні душ доручається Єпископам як наглядачам Церкви. Належна катехизація при парафії скріпить віру і зробить людей стійкими перед сектами і НРР. Парафіянам Церкви важливо добре знати Святе Письмо, щоб розпізнавати його спотворення. Необхідно також вести літургійне життя та заохочувати вірних до приватної молитви вдома. Молитва і душпастирська опіка здатні змістовно та емоційно наповнити духовне життя особи.

коментарів до нього у часописах і брошурах РОСС. Як зазначено у словнику про єговізм, біблійні заняття у цій секті не практикують «прямого і послідовного вивчення Слова», а є психологічними «сеансами з використанням супровідних запитань і біблійними перехресними посиланнями», які проводять задля конверсії. (Chrystides G.D. *Historical Dictionary of Jehovah's Witnesses*. Toronto, Plymouth 2008, 19-20). Крім цього під час вивчення Біблії зі свідками Єгови є небезпека за допомогою емоційного впливу переконати людину в її духовній і психологічній порожнечі і запропонувати їй «новий вихід» у наверненні до РОСС.

¹¹ Доповідь пропонує також ряд запитань, до відповідей на які кожна єпархія має бути готовою для протидії впливам сект і НРР. Наприклад: Які методи їхньої діяльності? Які слабкі місця в житті католицької спільноти цього регіону використовують новітні релігійні рухи? Яку практичну допомогу може отримати мирянин у сфері духовності й особистої молитви? Як єпархіальна і парафіяльна церкви прийдуть на допомогу християнам, які стикаються з матеріальними, суспільними чи іншими труднощами? Чи на території єпархії католики живуть Євангелієм, беручи участь також у суспільній діяльності? Якого змісту інформацію постачає вірним єпархії державне чи місцеве радіо, преса і телебачення та як на них реагує душпастирство місцевої Церкви?

Доповідь застерігає щодо подальшого поширення сект і НРР у сучасному світі, сповненому суспільних і моральних проблем і спрямовує на вивчення їх учень і практик. І це стосується найперше сект і НРР, які кардинально відрізняються від християнського вчення про Бога та Його Творіння, про світ і ставлення людини до нього. Настанови РКЦ мають пряме відношення до сект і НРР, які поширені також в Україні. Отже Доповідь допомагає не лише у критичному погляді на вчення, світогляд, діяльність РОСС, а також у пошуку та виборі шляхів і методів впливу на її adeptів для їх духовного звільнення.

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) вже у 20-30-х рр. ХХ ст. розробляла програми протидії сектам, які в цей час завдяки зарубіжним місіонерам починали з'являтися в Україні, насамперед в Галичині. Внаслідок незалежності України і прийняття «Закону про свободу совісті і релігійні організації» (1991) у нас знову стала помітною сектантська пропаганда і були відкриті двері для іноземних місіонерів. Чимало колишніх невіруючих і деякі вірні традиційних християнських церков підпали від вплив сект і НРР. Тож УГКЦ звернулась до вироблення душпастирських настанов у ставленні до сектантів, пропонуючи богословські і канонічні напрацювання і практичні рекомендації протидії сектантській пропаганді. Список настанов і рекомендацій представлений найбільше на сайтах Бюро Києво-Галицького Верховного Архієпископства УГКЦ, а також окремих парафій. При цьому УГКЦ керується насамперед Кодексом Канонів Східних Церков (ККСЦ), де зазначено:

Католик, який покидає католицьку віру й переходить у секту, цілковито нехтує обов'язок перебування в спільноті Церкви, що виражається у визнанні віри, прийнятті Святих Таїнств і визнанні єрархічної структури Церкви. Покидаючи католицьку віру, особа чинить злочин апостазії або схизми, однак часто їм передує ересь¹².

У ККСЦ присутні ще кілька понять важливих для нашого дослідження. Ересь (грец. αἵρεσις, лат. haeresis – вибір, напрямок, вчення, школа) – термін, що позначає свідоме заперечення людиною правд віри та апостазія (грец. ἀποστασία, лат. apostasia – відступництво) – відмова особи від підпорядкування церковній

¹² Кодекс Канонів Східних Церков (ККСЦ). Рим: Видавництво О.О. Василянів 1993, канн. 1436-1437.

ерархії, що часто є синонімом розколу (схизми). Єретиком (*haereticus*) церковне право називає особу, що отримала хрещення в Церкві і після цього почала заперечувати правди віри¹³. Насамперед це відмова від християнських вчень про Пресвяту Трійцю, Боголюдськість Ісуса Христа, Його спасительну місію та Другий прихід, про Святу, Соборну, Апостольську Церкву та її Таїнства. Церква відносить єресь до найтяжчих церковних злочинів, а єретика прирівнює до відступника віри (*apostata a fide*), це той, хто привселюдно хулить християнську вір¹⁴. Такий злочин стається тоді, коли єретик або відступник публічно виявляє опозицію щодо Церкви насамперед своїм переходом у секту чи НРР. Схизматиком (*schismaticus*) канонічне право Католицької Церкви називає того, хто не хоче бути у сопричасті з Римським єпископом¹⁵. Це часто є наслідком прийняття особою єретичного вчення та відмови від правдивої церковної науки. Отже, поняття єресі і схизми також цілком властиве єговізму. Попри те, що ці поняття в сучасному богослов'ї і науковій літературі іноді сприймаються як застарілі і замінюються поняттями секти чи культу, єретична і схизматицька суть єговізму, як доведемо у наступних розділах, також очевидна.

Настанови церковних документів РКЦ і УГКЦ використані у богословсько-канонічних рекомендаціях щодо сект і НРР, які напрацював єрей УГКЦ, докторант канонічного права Люблінського католицького університету Ігор Демків. У своїй ґрунтовній статті «Канонічні моменти повернення члена секти до Католицької Церкви» він проаналізував термінологію РКЦ і УГКЦ стосовно сект, розколів і єресей, розкрив їхню протицерковну сутність і запропонував правничі засади повернення колишніх адептів сект до Церкви¹⁶.

¹³ На думку о. Ігоря Демківа, єретиком є той, хто після прийняття Таїнства Хрещення заперечує котрись істину, в яку слід вірити на підставі Божественного і католицького віровчення, або бере її під сумнів (Демків І. Канонічні аспекти повернення члена секти до Католицької Церкви, *Метрон. Журнал з церковного права*, 2009 (5-6), Львів: Видавництво УКУ, 190).

¹⁴ Або «цілковито покинув християнську віру» (ККСЦ, кан. 1436).

¹⁵ Це охрещена людина, котра не хоче підлягати єпископові Риму або ж перебувати у спільноті з членами Церкви, які підлягають цьому єпископу (ККСЦ, кан. 1437).

¹⁶ Найперше, віруючий, якого визнали єретиком чи розкольником або виявляє публічну симпатію до ідей певної секти, він має отримати певні санкції, що накладаються не для покарання, але для добра і виправлення людини. Мається на увазі наприклад велика екскомуніка. Тобто якщо це до прикладу, духовна особа, то їй забороняється священнодіяти або її позбавлять духовного сану. Мирянину забороняється брати участь у літургійних відправах. Але якщо людина бажає знову повернутися до лона Католицької Церкви, то мають бути виконані такі дії. Насамперед це: диспензувати покарання може єрарх у разі щирого розкаяння єретика чи відступника, а у

Схожі оцінки щодо єреси, секти, НРР показують церковні документи Вселенського Православ'я і його помісних церков. Вони також відносять РОСЄ до секти, що має єретичне вчення, вороже християнству. У 2017 р. у м. Лептокарі (Греція) відбулася ХХІХ Всеpravославна Нарада за участю представників ряду церков. В її ході були оголошені доповіді «Псевдовчення і псевдопророцтва: вічне руйнування Євангельської істини», «Сучасні псевдопророки», «Псевдопророцтва Свідків Єгови» та ін. В останній доповіді засуджується вчення сектантів – насамперед єговістів, яке «поширює неправдиві есхатологічні погляди та більше опікується захопленням ознак завершення земної історії ніж правдивим внутрішнім (духовним) життям». Їх діяльність уподібнюється тут до «деструктивних культів», які руйнують цілісність світогляду особи. В ході зустрічі прийнятий загальний документ, утверджений Святішим Собором Елладської Православної Церкви як ініціаторки Наради¹⁷.

У 2009 р. було опубліковано визначення Російської Православної Церкви «Про псевдохристиянські секти, неоязичницькі культури і окультизм» (далі – Визначення), де вказано, що секти, чимало з яких відійшли від християнства, ведуть пропагандистську діяльність проти Церкви, твердячи буцімто вона зрадила Істину. Сектанти переконують, що саме вони є справжніми послідовниками Христа, тому людям слід відвертатися від Церкви, її традицій і обрядів, які нібито суперечать Святому Письму¹⁸. Така характеристика секти також відповідає сутності єговізму, який, як буде висвітлено далі, лише своє вчення вважає «правдивим християнством».

У 16 пунктах Визначення також пояснюються причини появи сект на пострадянському просторі. Основними з них є явища секуляризації і духовної кризи через тривалу комуністичну пропаганду і репресивну політику

небезпеці його смерті будь-який священик може розрішити такого від цього тяжкого гріха. о. Ігор Демків зазначає, що реабілітація члена секти триває близько двох років поки він повернеться до правдивого духовного життя. Адже різні секти, єретичні чи схизматичні групи залишають негативний психологічний відбиток на людині протягом довшого часу. Демків І. Канонічні аспекти, 172-195.

¹⁷ В Греції состоялось Всеpravославное совещание по вопросам ересей и парарелигий // <http://www.patriarchia.ru/db/text/5060636.html> (14.11.2017).

¹⁸ Архирейский Собор 1994 г. Определение «О псевдохристианских сектах, неоязычестве и оккультизме» // <http://www.patriarchia.ru/db/text/530422.html> (18.01.2009).

атеїстичного режиму. Визначення наголошує, що секти «приходять» насамперед із західного світу та культури споживацтва і ведуть пропаганду за допомогою ЗМІ, маючи потужну фінансову і видавничу допомогу з-за кордону, спокушуючи людей. Документ вказує, що сектанти ховають справжнє обличчя за маскою сповідників Христа. І коли людина стає членом секти, а пізніше захоче її покинути то часто отримує погрози і шантаж.

Як бачимо, наведені характеристики сект/культів у церковних документах Православ'я відповідають визначенням, напрацьованим РКЦ і УГКЦ. Розуміння єговізму як секти, котра спотворює зміст Біблії і християнське вчення, заснована на єретичних ідеях і має бути визнана апостазією є у багатьох працях православних богословів і авторів на пострадянському просторі, зокрема в Україні (окремі праці використовуємо у наступних розділах). А отже церкви Західної і Східної християнських традицій мають спільну позицію в оцінках сектантської і єретичної суті єговізму.

До них приєдналися інші християнські конфесії, що показують зокрема документи і статті українського православного сайту «Апологет», з яким співпрацюють католики і протестанти. На цьому сайті єговізм також вказаний у переліку сект і культів, які діють в Україні¹⁹, а на сторінці «Загальні положення щодо визначення соціального явища – діяльності новітніх і нетрадиційних культів» (далі – Положення) розкриваються основні ознаки і характеристики цих сект і культів. У Положеннях зазначається, що для сект байдужа історична і богословська спадковість з традиційною релігією, тому вони лише ззовні мають вигляд релігії і так імітують вчення панівних церков. А секти, які близькі есхатологічному вченню єговізму, пропонують погляди, за якими світ (земне життя) буде буцімто в скорому часі перемінений за допомогою «сил світла». Саме адепти РОСЄ вважають самих себе посланцями цих «сил»²⁰.

Вказано у Положеннях і таку ознаку сект як звернення до апокрифічних текстів, які в християнській традиції не мають запевнення у Богонатхненності.

¹⁹ *Секти і культу* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/116-sekty-ta-kulty.html> (2020).

²⁰ *Загальні положення щодо визначення соціального явища – діяльності новітніх і нетрадиційних культів.* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/35-sekty-ta-kulty/diyalnist-novitnikh-netraditsinikh-kultiv/735-----html> (2020).

При цьому секти цілком заперечують протоканонічні книги. Свідки Єгови зокрема відкинули сім книг Біблії (Товита, Юдити, Мудрості, Сираха, Варуха, дві книги Маковеїв) і чотири біблійні фрагменти (додаток до Книги Естер і три додатки до Книги пророка Даниїла), вважаючи їх звичайними переказами²¹.

Положення акцентують на тому, що поширенню сект і культів в Україні як і інших посткомуністичних країнах сприяють кризові явища у суспільному і духовному житті. Тому після розпаду СРСР Україна стала місцем євангелізації багатьох сект і НРР, а Росія вперше отримала право на реєстрацію своїх громад. «Допомагають» поширенню сект і НРР їхні засоби масової інформації. Неабияке значення має також матеріальна підтримка сект з-за кордону.

У серії статей сайту «Апологет», присвячених спростуванню вчення свідків Єгови, чітко проведено принципову відмінність їх учень з Христовою наукою²², що доводить: ця секта попри запевнення у слідуванні Христовій Істині цілком відступила від християнства. Єговісти заперечують його головні догмати про Пресвяту Трійцю і Боголюдськість Христа, самовільно тлумачать і перекручують зміст Біблії, заперечують християнські Таїнства. А отже єговісти, створюючи «нове» вчення і практику, протиставляють себе іншим християнам і найперше Православній і Католицькій Церквам²³.

Звернемося також до документів і публікацій протестантських церков і спільнот. Загалом попри значне число протестантських деномінацій у світі, кількість документів з їх офіційною позицією щодо Росії обмаль. Головну увагу до єговізму виявляють протестанти, які ведуть діалог з Католицькою і Православною Церквами. Це найперше Лютеранська Церква як найбільш авторитетна в протестантизмі. Її документи тому важливі з-поміж протестантів.

На сайті Міссурійського Синоду Лютеранської Церкви (США) є сторінка

²¹ Один з головних часописів Росії «Вартова башта» за 1962 р. в думці щодо апокрифічності цих книг Біблії посилається на юдейського історика Йосифа Флавія, відкидаючи погляд на це самої Христової Церкви. При цьому єговісти не беруть до уваги, що Йосиф Флавій якраз визнавав Першу книгу Маковеїв за Богонатхненну. *Апокрифи* // <http://apologet.kiev.ua/-1395859381/31-sekty-ta-kulty/svyate-pisannya-zaperechue-vchennya-svidkiv-egovi/614-11-.html> (2020).

²² *Святе Писання заперечує вчення свідків Єгови* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/31-sekty-ta-kulty/svyate-pisannya-zaperechue-vchennya-svidkiv-egovi.html> (2020).

²³ *Секти та культу* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/116-sekty-ta-kulty.html> (2020).

«Релігійні організації та рухи»²⁴, а на ній – документ Синоду «Свідки Єгови. Лютеранська відповідь»²⁵ (далі – Відповідь), де критично оцінюється історія і вчення єговізму, доводиться його відмінність від християнства. Озброївшись текстом Біблії Відповідь з'ясовує головні відступлення РОСЄ від Христової Науки, наголошує що Біблія навчає про Пресвяту Трійцю і Церква покликана хрестити в ім'я Отця, Сина і Святого Духа. Лютерани посилаються на тривалу традицію Церкви у вірі в Єдиного Бога, не розділяючи Його як це роблять свідки Єгови. Відповідь застановляє: Христос не є сотвореним, а родженим від Отця, а Святий Дух є Особою Пресвятої Трійці. Заперечує документ і заяви сектантів на побудову ними як «свідків, котрих послав сам Бога-Єгова» якогось нового Царства Божого²⁶, а також вказує, що єговізм своєю маніпуляцією свідомістю людини позбавляє її свободи, роблячи рабом фальшивих ідей²⁷. Відкинувши правди Церкви єговізм самовільно і зухвало оголосив себе істинною релігією, а своїх adeptів – правдивими християнами. Відповідь, як бачимо, також переконливо доводить єретичну і сектантську суть РОСЄ.

Поглянемо на критичну позицію щодо єговізму міжпротестантського Центра апологетичних досліджень (далі – Центр). На його Інтернет-сторінках «Стислі відомості про псевдо-християнські групи», «Заперечення проти Божественності Христа», «Христос – Бог, чи 'якось' і 'трохи' не зовсім?» та ін. читаємо статті лютеран, реформатів, баптистів, де єговізм чітко визнається сектою, заснованою на фальшивому вченні, що «прикривається Біблією» і «маскується під християнство»²⁸. У цих публікаціях і матеріалах крім уже

²⁴ *Religious Organizations and Movements* // <https://www.lcms.org/about/leadership/commission-on-theology-and-church-relations/documents/religious-organizations-and-movements> (2005).

²⁵ *Jehovah's Witnesses. A Lutheran Response* (pdf) // <https://www.lcms.org/about/leadership/commission-on-theology-and-church-relations/documents/religious-organizations-and-movements> (2005).

²⁶ Лютерани навчають, що «Боже Царство настає, коли наш Небесний Отець дарує Свого Святого Духа, щоб завдяки Його благодаті ми вірили Його Святому Слову і вели побожне життя тут у часі і там у вічності... Царство Боже присутнє серед усіх, хто вірить у Христі (Луки 17: 20-21), чи на землі в одній святій Християнській Церкві (Тілі Христовому, 1 Кор. 12), чи на небі у Церкві Торжествуючій» (*Jehovah's Witnesses. A Lutheran Response*, 3).

²⁷ «Св. Павло пише: За свободу Христос визволив нас; отже стій твердо і не підкоряйся знову ярму рабства (Гал. 5:1)... Лютерани вважають, що нав'язування людських учень... накладає на людей 'ярмо рабства' і тим компрометує християнську свободу» (Там само).

²⁸ На сайті Центра викладено також книги і брошури науковців, відео-матеріали (наприклад, «Свідок виходить» або «Свідокство колишнього свідка Єгови»), тематичний курс для християнських апологетів на тему «Практичні методи роботи із культурами».

зазначених аргументів супроти РОСЄ акцентується також на спотворенні нею Біблії за допомогою єговістського перекладу під назвою «Новий світ»²⁹, і наголошується, що автори перекладу приховують від критики свої імена через сумнівність «цієї продукції». А відколи РОСЄ офіційно представила «Новий світ» уже вийшли ще новіші, «уточнені» переклади, покликані «покрасити» те, що «хочуть донести свідки Єгови». В якості коментарів перекладу є офіційні періодичні часописи РОСЄ «Пробудись!» і «Вартова башта», які активно використовуються у вуличних проповідях єговістів.

У матеріалах Центра наводяться приклади, у чому єговізм суперечить християнству. Важливими у розкритті його сектантської суті є статті «Свідки Єгови» і «Факти про свідків Єгови»³⁰. Тут розкриваються погляди засновника Дослідників Біблії Чарльза Рассела і доводиться, що значну частину з них він запозичив у вченні адвентистів, наполягаючи як і ті на своєму особливому пророчому дарі. Спотворюючи Біблію Рассел висунув ідею заборони людям на переливання крові, яку проголошує також сучасна РОСЄ.

Християнські апологети часто використовують книгу баптистського пастора Миколи Порубльова «Культури і світові релігії». Викриття єговізму читаємо в ній у розділі «Релігійні культури як приклади сучасних єретичних рухів», а її параграф про РОСЄ має назву «Свідки Єгови: есхатологічний та антитринітарний культ»³¹. Для автора вчення єговізму є поверненням до багатьох ересей, які вже існували за давніх часів і спростовані Церквою³². Єретична суть цього культу³³, на думку Порубльова, впливає найперше з фальшивих

²⁹ «Християнські Грецькі Писання. Переклад нового світу» заговорили українською // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/jw/213-jw-translation> (2016).

³⁰ Свідки Єгови // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/information-on-pseudo-christian-groups/95-jw> (2016); Факти про Свідків Єгови // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/jw/214-facts-on-jws> (2016).

³¹ Порубльов Н. *Культури и мировые религии*. Москва: Благовестник 1994, 240, 258-276. Розгляд вчення і практики єговізму крізь призму християнського викриття дає також професор історії та апологетики Баптистської семінарії у Ньюхоллі (Каліфорнія) Едмонд Грасс. Gruss E.C. *Apostles of Denial: an examination and exposé of the history, doctrines and claims of the Jehovah's Witnesses*. Newhall: Los Angeles Baptist College 1986.

³² «Ознаки цього: неприйняття історичної послідовності розвитку Церкви; відмова від вчення про Святу Трійцю і Божество Христа; заперечення Божественної особистості Духа Святого; розрахунок на придбання вічного життя по заслугах; думка про себе як єдиних християн; призначення дат Другого пришествя Христа; невизнання тілесного воскресіння Христа; відмова від вчення Христа про вічну погибель; спотворене тлумачення есхатологічних подій; абсолютний авторитет бруклінських вождів» (Порубльов Н. *Культури*, 275).

³³ Така позиція подібна до висновку православного богослова: «...секта так званих Свідків Єгови, взявши за основу ересь Арія, інтерпретували та назвали її по іншому, бентежать розум та вводять у спокусу багатьох

маніпуляцій, яких вони застосовують до Святої Книги для виправдання свого вчення³⁴. Отже баптистський автор показує загально християнську позицію.

Розкриття справжньої суті секти/культу у церковних документах, богословських та апологетичних виданнях близьке оцінкам релігієзнавців. Світська наука напрацювала багато праць, в яких досліджено історію, вчення і практику раннього і пізнього єговізму. При цьому вчені застосовують різні класифікації і досить подібні у визначенні РОСЄ як сектою чи культу³⁵ чи одним з новітніх релігійних рухів³⁶. Є погляд на єговізм як на вороже християнству єретичне вчення³⁷ або опозиційний до нього рух³⁸. Науковці також визнають між цими релігійними явищами чимало спільного. Деякі автори визначають конфесійну генетику єговізму, вважаючи його продуктом пізнього протестантизму (зокрема відокремленням від адвентизму), подібного натомість до антитринітаризму та унітаризму, які своїм походженням також пов'язані з протестантизмом³⁹. Інші проводячи паралелі між РОСЄ і єресями, що

людей. Відповідно через таку підміну понять, тобто зміну форми, але не зміну суті, єресь аріанства продовжує існувати і в сьогоденні» (протоієрей Маланяк О. Порівняльний погляд православного віровчення на єресь аріанства та секти свідків Єгови, *Труди Київської Духовної Академії* 2015 (15), 140)

³⁴ Оскільки «їх вчення не відповідало Біблії і стандартні переклади не влаштовували лідерів», свідки Єгови вдалися до «переписувань». «В результаті з'явився спотворений переклад Слова Божого». А отже насправді «головним авторитетом у свідків Єгови є не Біблія, а бруклінські вожді. Рідко в яких релігійних організаціях можна зустрітися з таким диктаторським підходом до мислення» (Порублєв Н. *Культы*, 266, 268-269).

³⁵ «Свідки Єгови – найбільш поширена та чисельна секта» – таким є переважаюче твердження. Ritchie J. *The Secret World of Cults: inside the sects that take over lives*. London: An Angus & Robertson Book 1991; Nowakowski P.T. *Sekty. Oblicza werbunku*. Tychy: Maternus Media 2001; Вільчинський О. *Обережно, секти!* Львів: Свічадо 2014 та ін. Або: «Єговізм є теократичною сектою» (Дворкин А.Л. *Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования*. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя кн. Александра Невского 2003; Луценко І.Г. Протидія діяльності тоталітарних сект: кримінологічні засади: Монографія. Харків: Константа 2018; Мартинович В.А. *Введение в понятийный аппарат сектоведения*. Минск: БГУ 2008.

³⁶ Barker Eil. *New Religious Movements: A Practical Introduction*. Oxford: Bernan Press 1990; Колесник І.М. *Новітні релігійні течії та рухи: навч.-метод. посібник*. Львів: Малий видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка 2016. Або: РОСЄ – це одне з «нових релігійних об'єднань», що має ознаки «згубної єреси» (Богдановський І.В. Специфіка організаційної складової нетрадиційних релігій, *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*, 2011, 13 (1), 122-127.

³⁷ Дворкин А.Л. *Псевдохристиянская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой Башней»*. Санкт-Петербург: Формика 2002; Щепанські Г. і Л. і Кунда Т. *Святе Письмо заперечує навчання Свідків Єгови*. Львів: Свічадо 2006.

³⁸ Наприклад: єговізм можна віднести до замкнутої корпорації, яка обмежує свободу особи на зразок «деструктивних» або «тоталітарних» сект (Єленський В.Є., Перебенесюк В.П. *Релігія. Церква*. Молодь. Київ: АЛД 1996, 119-120).

³⁹ «Свідки Єгови – одна з пізніх течій протестантизму» (*Електронна Українська релігієзнавча енциклопедія // <https://ure-online.info/encyclopedia/svidky-yegovy/>* (2020). Схожі твердження або визнання «протестантської традиції, на якій ґрунтований єговізм» (Botting G., Botting H. *The Orwellian World of Jehovah's Witnesses*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press 1984, xxviii) присутні в інших релігієзнавчих працях: Martin, W., Klann N. *Jehovah of the Watchtower*. Minneapolis (MN): Bethany House Publishers 1981; *Протестантизм: Словарь* / Под ред. Л.Н. Митрохіна. Москва: Политиздат 1990; *Релігієзнавчий словник* / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля 1996. А деякі вчені навіть зараховують єговізм, який «зародився в результаті диференціації течій

відокремились колись від Христової Церкви, вважають єговізм новітньою християнською ересю або псевдохристиянською групою⁴⁰.

Міркування релігієзнавців, найперше де вони близькі до позиції християнських церков, є важливими для нашої роботи. Однак врахуємо, що попри значний матеріал, цікаві викривальні щодо РОСЄ приклади і аргументи, праці релігієзнавців мають недоліки порівняно з християнськими документами і працями. Найперше науковці здебільшого уникають богословський підхід до вивчення єговістського вчення, що ускладнює його порівняння з Христовою Наукою та учительством Церкви і не дає повну картину їх протилежності. Крім цього релігієзнавчі видання не пропонують практичні поради, що стануть у пригоді в духовній праці священства та апологетичній праці, спрямованій на викриття помилкових учень РОСЄ.

Тому головною теоретичною основою розгляду вчення і світогляду єговізму вважаємо найперше церковні документи, богословські і церковно-історичні праці. Будемо звертати увагу на їх напрацювання, важливі для протидії сектантській пропаганді та душпастирської роботи з вірними.

У наступних розділах підтвердимо власними доказами прийняте в християнській думці і релігієзнавстві твердження про єговізм як секту, що проповідує єретичне стосовно християнства вчення. Доповнимо цю оцінку з'ясуванням синкретичності єговістського віросповідання через компіляція різних протестантських, юдейських і язичницьких елементів, що спростовує його оригінальність. На завершення спробуємо довести руйнівний вплив єговізму на свідомість, особисте і суспільне життя людини.

раннього протестантизму», до «християнських церков і релігійних організацій, які вже стали традиційними для України» (Яроцький П. Міжконфесійна толерантність, правова коректність в інституалізаційно-конфесійних означеннях і стосунках, *Релігійна свобода: наук. щоріч.*, Київ 2001 (5), 157, 156). З останнім не можна погодитись.

⁴⁰ РОСЄ слід вважати «нехристиянським рухом на загально-християнській основі або псевдохристиянською течією західної орієнтації» (Сьомін С.В. *Міжнародні християнські організації та національна безпека України: монографія*. Київ: НІСД 1999, 206-207). Оцінку РОСЄ як псевдохристиянської організації дає також: Rhodes R. *Reasoning from the Scriptures with the Jehovah's Witnesses*. Eugene (Or.). Harvest house publishers 2009; Penton M.J. *Apocalypse Delayed. The Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto: University of Toronto 1997.

РОЗДІЛ 2

ЄГОВІСТСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО БОГА ТА ЙОГО ТВОРІННЯ: АКТУАЛІЗАЦІЯ РАННІХ І СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЄРЕСЕЙ

У цьому розділі з'ясуємо, як спотворюючи Біблію, історію християнства і його вчення про Пресвяту Трійцю та Боголюдськість Христа єговізм відновляє давні єресі, які вже були спростовані отцями Церкви і засуджені рішеннями церковних соборів.

Спочатку єговісти використовували визнаний у протестантському світі переклад – Біблію Якова. Однак він їх не задовольняв, бо не давав простору для маніпуляцій. Тож керівництво РОСЄ вирішило зробити власний під назвою «Святе Письмо – переклад нового світу» (*New World Translation of the Holy Scriptures*⁴¹, далі – СПНС). Єговісти називають його «найбільш точним і правдивим»⁴², бо канонічні переклади нібито спотворили Слово Боже, штучно викинувши з нього «справжнє Ім'я Бога–Єгови», і нині мало зрозумілі сучасній людині через архаїчні поняття⁴³. Для РОСЄ саме СПНС «спирається на останні наукові досягнення і є вільним від догм і традицій християнського світу»⁴⁴. Переклад здійснили «помазані духом християни», «вірні та мудрі раби» Єгови⁴⁵.

⁴¹ Перший повний текст перекладу видало Біблійне і трактатне товариство «Вартова башта» у 1961 р. Старий Завіт тут є «Єврейсько-арамейськими писаннями», Новий Завіт – «Християнськими грецькими писаннями». В перекладі довільно змінені назви деяких книг, нумерація віршів, в абзаци виділено не окремі вірші, а групи віршів, є різні графічні зміни для того, щоб «прояснити смисл натхненного Богом Слова» та «відкрити справжнє ім'я Бога–Єгови». Назва перекладу відноситься до біблійного тексту (2 Петра 3:13), де сказано про «нові небеса і нову землю», якими для РОСЄ є новий небесний уряд і нове суспільство, що будуть створені свідками Єгови (*Jehovah's Witnesses Proclaimers of God's Kingdom*. Pennsylvania: Watch Tower Bible and Tract Society 1993, 603-615). Текст СПНС неодноразово переглядався і змінювався, остання редакція вийшла у 2013 р. (Переглянуте видання «Святого Письма - Перекладу нового світу» // <https://www.jw.org/ru/новости/пресс-релизы/по-регионам/в-мире/пересмотренный-перевод-нового-мира-20131011/> (2020). Видання українською мовою «Біблія. Переклад нового світу» з'явилося у 2014 р.

⁴² *Чи Свідки Єгови мають свою Біблію?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/свідки-єгови-біблія-переклад-нового-світу/> (2020).

⁴³ *Чому ми видали «Переклад нового світу»?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/воля-єгови/переклад-нового-світу/> (2020).

⁴⁴ *Jehovah's Witnesses Proclaimers*, 608-609.

⁴⁵ Відповідно до вчення РОСЄ, свідки Єгови складають два класи праведників. До першого належать помазаніки, які народилися «згори» від духа і стали дітьми Єгови. Після воцаріння Христа і свого «духовного воскресіння» вони будуть вічно жити на небесах. Це так зване мале стадо – Ізраїль Божий або духовний Ізраїль, що обмежується числом 144 000 (Одкр 7, 4; 14, 3-4), помазаніки будуть разом з Христом правити з небес над землею. До другого класу праведників відносяться так звані інші вівці – «вірні християни», які після Армагеддону будуть

«Помазаники» є представниками Керівного органу⁴⁶ РОСЄ, які створили Комітет перекладу СПНС і «виявили бажання залишитися анонімними» для «возвеличення правдивого Бога»⁴⁷.

СПНС свідки Єгови вважають єдиною Богонатхненною книгою і цілком відкидають Святе Передання Церкви, показуючи цим прийняття одного з головних принципів протестантизму (*Sola Scriptura*). Вони штудіюють цей переклад на групових заняттях, керуючись тлумаченнями з часописів «Вартова башта» і «Пробудись!», зміст яких пояснюють керівники занять⁴⁸.

Саме СПНС свідки Єгови використовують для заперечення християнських догматів. Перекручуючи факти з історії Церкви та посилаючись чомусь на «Британську енциклопедію» вони запевняють, що у Святому Письмі немає конкретних згадок про Пресвяту Трійцю, що це вчення належить язичницьким релігіям Давнього світу⁴⁹.

У Біблії ніде не згадується, що Бог є частиною Трійці⁵⁰. Ранні Християни не вважали Бога, Христа і Святого Духа Трійцею. Християни не поклонялися ні римській тріаді, ні жодним іншим Богам. Вони вірили Ісусовим словам, що поклонятися слід тільки одному Єгови (Матвія 4:10). Крім того вони вірили словам Христа, який сказав: «Більший за мене Отець (Івана 14:24)». Свідки Єгови дотримуються такого погляду і сьогодні⁵¹.

З цього робиться висновок: «Догмат про Трійцю – винахід другої половини IV століття»⁵². Але РОСЄ насправді перекручує зміст статті з «Британської енциклопедії», в якій не заперечується правдивість християнського догмату про Пресвяту Трійцю, бо:

Отець, Син і Святий Дух пов'язані... з Великим дорученням: «Тож ідіть і навчіть усі

жити на райській землі в якості підданих Христа і духовного Ізраїля (*Об'єдинені в поклоненні єдиному истинному Богу*. Б.м.: Watch Tower 1989, 103-109, 110-117)

⁴⁶ В РОСЄ це – «невелика група духовно зрілих християн, котрі дають керівництво для Свідків Єгови по цілому світі», працюючи у двох напрямках: відповідають за підготовку «біблійного навчального матеріалу» для публікацій, зібрань і шкіл, і «керують всесвітньою працею Свідків Єгови», наглядають «за проповідницьким служінням і використанням пожертв» (*Що таке Керівний орган Свідків Єгови?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/керівний-орган-помічники/> (2020).

⁴⁷ *Біблія простою і зрозумілою мовою*, Пробудись!, 8 листопада 2005, 15-19.

⁴⁸ Про це у: Демчук В. *Як спілкуватися зі свідками Єгови* // <https://apologet.com.ua/cults/spilkuvatisya-svidkami-єгови/> (27.12.2018)

⁴⁹ *Пізній протестантизм в Україні. Т. 6. (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови)* / За ред. П.Яроцького. Київ-Дрогобич: Сурма С. 2008, 423.

⁵⁰ *Чи Бог – Трійця?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/тріця/> (2020)

⁵¹ *Християни поклоняються в душі і правді* // <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/2002524> (2020).

⁵² «Бог триєдиний. Походження догмата» // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20091101/догмат-бог-триєдиний/> (2020).

народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина, і Святого Духа» (Мв 28:19); і в апостольському благословенні: «Благодать Господа Ісуса Христа, любов Божа і спілкування Святого Духа будуть з усіма вами» (2 Кор 13:13). Таким чином, Новий Завіт заклав основу вчення про Трійцю⁵³.

Заперечуючи вчення про Пресвяту Трійцю свідки Єгови навчають про одного Бога, що має власне ім'я – Єгова «יהוה» (ЙГВГ)⁵⁴. Єгова – це унікальне ім'я Боже, котре буцімто замінили у Святому Письмі⁵⁵, і неможливо достеменно знати як колись вимовлялось його ім'я. Відомо, що у староеврейській мові не вживалися голосні. Але головною причиною занедбання правильного вимовляння імені Божого, на думку єговістів, є давній єврейський забобон, який забороняв вголос називати ім'я Бога. З часом цей забобон⁵⁶ став табу. Тому мовляв ім'я Єгови і було замінене на «Бог» або «Господь». Але єговісти не уточнюють, хто і чому це зробив. Щодо інших імен у Святому Письмі – «Еліон» (Всевишній), «Шаддай» (Всемогутній), «Ел Кана» (Бог ревний), «Кадош» (Святий), «Бог небесних сил», то РОСЄ вважає, що це титули Бога-Єгови⁵⁷.

Звідси наголошується, що пояснити християнське вчення про Пресвяту Трійцю також неможливо. Застосовуючи до Біблії раціональне тлумачення, єговісти не приймають навіть поняття Божої Таємниці. Тому спростування вчення про Пресвяту Трійцю замінюють пошуком уривків зі Святого Письма, де сказано про Єдиного Бога і Христа як підлеглого Богу⁵⁸. І запевняють:

Бог – це **Єдиний** Володар усесвіту, і ніхто не може зрівнятися з ним у славі й величі; Ісус часто молився до Бога і називав його своїм Отцем; В молитві Ісус назвав Отця «*єдиним*

⁵³ Trinity // *Encyclopaedia Britannica* // <https://www.britannica.com/topic/Trinity-Christianity> (2020).

⁵⁴ Тетраграматон (грец. τέτταρες (тетарес), τέτταρα (тетара) – чотири, і ἕρμης (єрміс) (єрміс) – чотирибуквене ім'я Господа, що не вимовляється і вважається власним іменем Бога, на відміну від інших імен-епітетів. Ним у масоретському тексті Єврейських Писань, або Старого Завіту чи Танаху позначене єдине ім'я Бога-Єгови (Ягве).

⁵⁵ *Ким є Єгова?* // <https://www.jw.org/uk.біблійні-вчення/запитання/ким-є-єгова/> (2020).

⁵⁶ «Чому невідомо, як вимовлялося Боже ім'я в давній єврейській мові? У давній єврейській мові писали, послуговуючись лише приголосними, а голосні звуки на письмі не передавалися. Єврейськомовні читачі легко доповнювали слова відповідними голосними. Однак після того як написання Єврейських Писань (Старого Завіту) було завершено, серед частини євреїв поширився забобон, наче вимовляти особисте ім'я Бога неправильно. Коли вони читали вголос місця Писань, які містили Боже ім'я, то замінювали його словами «Господь» або «Бог». З плином століть цей забобон поширювався дедалі більше, і зрештою давня вимова Божого імені була втрачена» // *Ким є Єгова?* // <https://www.jw.org/uk.біблійні-вчення/запитання/ким-є-єгова/> (2020).

⁵⁷ *Скільки імен у Бога* // <https://www.jw.org/uk.біблійні-вчення/запитання/імена-бога/> (2020).

⁵⁸ А отже «спільність Єгови і Христа слід розглядати лише у розумінні одної мети, погодження, організації» (*Let God Be True*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society society 1946, 107).

Богом правдивим». Ісус також показав, що Бог вищий від нього⁵⁹.

Тут знову маємо приклад маніпуляції у підміні сенсу біблійного тексту. Адже Христос у молитві до Отця насправді каже про те, щоб учні стали Одним з Христом як Христос є одне з Отцем. Тобто йдеться про Церкву, а не про ту саму особу (Йо 17:20-22).

Не задовольняючись Біблією свідки Єгови часто цитують твори Отців Церкви⁶⁰, також спотворюючи їх справжній зміст, що переконливо доводять християнські богослови⁶¹. А у книзі «Свідки Єгови – звістителі Царства Божого» РОСЄ переписує історію Церкви. Її головним змістом нібито була боротьба «шукачів правди» проти вчення про Пресвяту Трійцю і Боголюдськість Христа. Це були «свідки Єгови I століття» – ранні християни з юдейської діаспори у Римській імперії (юдеохристияни), або ті, хто сповідував Христа як звичайну людину часів імператора Костянтина (наприклад аріани), коли «вчення про Трійцю і безсмертя душі проникли у християнство, яке під впливом язичництва і «підступної філософії» вже зазнало осквернення і стало відступницьким»⁶². Подальше «відхилення від чистого вчення Христа», на думку єговістів, продовжилось за Реформації, яка не відкинула «помилкові погляди на Трійцю і Бога»⁶³. Тому у ХІХ ст. почалося «пробудження», «початок християнського неспанья»⁶⁴ і з'явилися перші громади свідків Єгови.

Наслідком маніпуляції Слова Божого та історії християнства стало заперечення єговістами Божественності Ісуса Христа. Він у документах РОСЄ

⁵⁹ *Прийдіть послухати публічну промову «Хто сьогодні віддає Богові славу?»* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/g20030522/Прийдіть-послухати-публічну-промову-Хто-сьогодні-віддає-Богові-славу/>; *Хто єдиний правдивий Бог?* <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/g20050422/Хто-єдиний-правдивий-Бог/> (2020).

⁶⁰ Багато цитат в: *Следует ли верить в Троицу? Является ли Иисус Христос Всемогущим Богом?* Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 1998.

⁶¹ До прикладу: Нюстрем, Э. *Библейский энциклопедический словарь*. Торонто: Мировая Христианская Миссия 1989; Стеняев О., свящ. *«Свидетели Иеговы». Кто они?* Москва: Издательство Православная Москва 1996; Евменов Д. *История создания и учение Общества Сторожевой башни*. Москва: Свято-Тихоновский Богословский институт 1998; Роудс Р. *Рассуждая со Свидетелями Иеговы при помощи Писания*. Санкт-Петербург: Центр Апологетических исследований 2004 та ін.

⁶² *Jehovah's Witnesses Proclaimers*, 37-38.

⁶³ Там само, 40.

⁶⁴ Коли «ряд священнослужителів і біблеїстів зайнялися дослідженням Біблії і це привело до перегляду учень про безсмертя душі, вічні муки після смерті, приречення і Трійцю» (*Jehovah's Witnesses Proclaimers*, 40).

взагалі не визнаний Богом⁶⁵, а є найперше «доброю людиною, ... яка справила особливий вплив на людську історію»⁶⁶.

На відміну від інших людей, Христос, «не мав земного батька», тому «не успадкував гріха. Він помер не через власний гріх, а за гріхи людей»⁶⁷. Перш ніж народитися на землі, Христос «жив на небі як дух... Він був першим Божим творінням і допомагав Богу творити все інше. Ісус – єдиний, кого Єгова створив безпосередньо, тому його⁶⁸ названо Божим «єдинородним» Сином. Ісус був Божим Речником, тому його також названо «Словом». Він «прийшов на землю, щоб 1) розповісти правду про Бога, 2) подати приклад, як виконувати Божу волю і 3) віддати своє досконале життя «як викуп»⁶⁹.

При цьому РОСЄ поділяє життя Ісуса Христа на кілька періодів. Перший – до Його народження, коли Він існував як духовна істота, будучи улюбленим Сином Божим, першим, кого створив Бог. І Христос вже тоді допомагав Богу. Другий період тривав 33 роки – час земного життя Ісуса. Бог послав «його як досконалу істоту» для викуплення людства від смерті. Тоді ж Ісус здобув багатьох учнів і послідовників. Третій період – воскресіння Христове та його перебування на небі («у Небесному Святилищі») по правиці Отця. Однак Христос не покинув своїх учнів, керує ними донині, допомагаючи їм наблизити царство Єгови. Це наближення розпочалося у 1914 році, коли «згідно з біблійною хронологією», в небі вже «встановлене Боже Царство. Це видно з пророцтва, записаного в 4-му розділі біблійної книги Даниїла»⁷⁰. Тобто «сьогодні Ісус уже є Царем у небі, а його послідовники на землі по цілому світі проголошують добру новину»⁷¹. Попри «духовну» передісторію земного життя єговістського Христа, він постає не Богом, а лише Його творінням, що було найпершим свідком Єгови

⁶⁵ Наведемо характерну цитату: «Ранні послідовники Ісуса не вважали його рівним Всемогутньому Богові. Наприклад, апостол Павло написав, що після Ісусового воскресіння, Бог підніс його на вище становище. Зрозуміло, Павло не вважав, що Ісус є Всемогутнім Богом. Інакше як Бог міг піднести Ісуса на вище становище?» (*Чи Ісус є Всемогутнім Богом?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/чи-ісус-є-всемогутнім/> (2020).

⁶⁶ *Чи Ісус був лише доброю людиною?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/ісус-добра-людина/> (2020).

⁶⁷ *Хто такий Ісус Христос?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20110301/хто-такий-ісус-христос/> (2020).

⁶⁸ Тут і в інших статтях «його» стосовно Ісуса Христа (як власного імені людини) написано з малої букви. У СПНС слово «Бог» також написано з малої літери. Цим РОСЄ прагне постійно нав'язати думку про нерівність Бога-Отця і Бога-Сина. Цей прийом єговістів визнає один з вчених, який ладен відкинути критику щодо організації. (Іваненко С.І. *О людях, никогда не расстающихся с Библией*. Москва: Арт-Бизнес-Центр 1999, 175).

⁶⁹ *Хто такий Ісус Христос?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20110301/хто-такий-ісус-христос/> (2020).

⁷⁰ *Яке значення має 1914 рік у біблійній хронології?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/даниїла-4-біблійна-хронологія-1914/> (2020)

⁷¹ *Хто такий Ісус Христос?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20110301/хто-такий-ісус-христос/> (2020).

і прикладом для інших створінь у проповіді про Єгову⁷².

Вчення РОСЄ про Святого Духа також цілком відмінне від християнства. Організація навчає, що Святий Дух не є Особою, а Божою силою або енергією, беручи до уваги єврейське «*руах*» (רוח הקדש) і грецьке «*пнеума*» (πνεύμα), які характеризують силу Бога і Його енергію. У статтях про Святого Духа на офіційному сайті РОСЄ читаємо: як інструмент в руках майстра виконує певну роботу так і Дух в руках Божих є просто інструментом. Тож Дух Святий розуміється в таких значеннях: дихання, вітер, життєва сила тварин і людей, які означають щось невидиме, але результат цих речей може бути видимим⁷³. Проблемою для РОСЄ є те, що Біблія не називає ім'я Святого Духа. Якщо ім'я Бога є Єгова, а ім'я Його сина Ісус Христос, то Дух ніяк не названий. А значить, роблять висновок єговісти, не можна говорити про нього, як про Особу. На підтвердження цієї «логіки» свідки Єгови шукають підтримки у Слові Божому. «(Стефан же), повний Духа Святого, дивлячись у небо, побачив славу Божу й Ісуса, Який стояв по правиці Бога, і мовив: «Ось бачу відкрите небо і Сина Чоловічого, який стоїть по правиці Бога» (Ді 7:53). Отже, кажуть єговісти, завдяки дії Святого Духа як енергії Стефан побачив двох осіб, а не трьох, тож Дух не є Богом. І буцімто апостоли також ніколи не говорили про Святого Духа як Особу, а лише персоніфікували Божу енергію⁷⁴.

Вчення єговістів про Пресвяту Трійцю насправді абсолютно не відповідає біблійному. Наведемо лише кілька цитат зі Святого Письма, які свідчать на користь Пресвятої Трійці, Божественності Ісуса Христа і Святого Духа.

⁷² Другий розділ видання «Свідки Єгови – звістители Царства Божого» і названий: «Ісус Христос, вірний свідок» (*Jehovah's Witnesses Proclaimers*, 19-25).

⁷³ Бо «коли Бог посилає свій дух, то скеровує свою енергію в будь-яке місце задля виконання своєї волі». А відкидаючи образну, алегоричну мову Біблії єговісти показують цілковите нерозуміння біблійної екзегези. Адже мовляв «говорячи про Божий дух як про його «руки», «пальці» чи «подув ніздер», Біблія вказує на те, що святий дух не є особою... У Біблії Божий дух також порівнюється з водою... Усі ці порівняння дозволяють зробити висновок, що святий дух не є особою» (*Що таке святий дух?* // [https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/що-таке-святий-дух/\(2020\)](https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/що-таке-святий-дух/(2020))).

⁷⁴ Або: «...у деяких біблійних уривках святий дух персоніфікується, тобто йому надаються властивості особи. Але це не доводить, що він є особою» (Там само).

Пресвята Трійця	Ісус Христос	Святий Дух
<p>«Ісус же приступив і промовив до них: «Дана мені всяка влада на небі й на землі. Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа; навчаючи їх берегти все, що я вам заповідав. Отож я з вами по всі дні аж до кінця віку» (Мт 28:18-20)</p>	<p>«Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. І Слово стало тілом, і оселилося між нами» (Йо 1:1-14)</p>	<p>«Вони пройшли через Фригію і Галатський край, а Дух Святий заборонив їм звіщати слово в Азії. Дійшовши до Місії, вони пробували пройти у Вітинію, та Дух Ісуса їм того не дозволив» (Ді 16:6-7)</p>
<p>«Благодать Господа Ісуса Христа й любов Бога і причастя Святого Духа з усіма вами!» (2 Кор 13:13)</p>	<p>«І відказав Тома, мовивши до нього: «Господь мій і Бог мій! (Йо 20:28)</p>	<p>«Якось одного разу, коли вони служили Господеві й постили, Дух Святий промовив: «Відлучіть мені Варнаву і Савла на діло, до якого я їх покликав». Ті ж, вислані Святим Духом, прибули в Селевкію, а звідти відпливли до Кіпру» (Ді 13:2-4)</p>
<p>«Якже сповнився час, Бог послав свого Сина, що народився від жінки, народився під законом, щоб викупити тих, які під законом, щоб ми прийняли усиновлення. А що ви сини, Бог послав у ваші серця Духа Сина свого, який взиває «Авва, Отче!» (Гал 4:4-6)</p>	<p>«Він – правдивий Бог і життя вічне» (1 Йо 5: 20)</p>	<p>«І ось тепер, зв'язаний Духом, я йду в Єрусалим, не відаючи, що там мене спіткає, – тільки, що Дух Святий мені свідчить у кожному місті, кажучи, що мене кайдани і муки чекають» (Ді 20:22-23)</p>
<p>«Ось чому я згинаю свої коліна перед Отцем, від якого бере ім'я все отцівство на небі й на землі; щоб він дав вам за багатством своєї слави скріпитись у силі через його Духа, на зростання внутрішньої людини, і щоб Христос вірою оселився у серцях ваших...» (Еф 3:14-</p>	<p>«Тим я і сказав вам: Помрете у гріхах ваших. Бо коли не увіруєте, що я – Суций помрете у ваших гріхах» (Йо 8:24)</p>	<p>«А як Петро роздумував над тим видінням, Дух сказав до нього: «Он три чоловіки тебе шукають...» (Ді 10:19)</p>

17)		
«А щодо нас, то ми за вас, брати, улюблені Господом, повинні завжди дякувати Богові, що Бог вибрав вас від початку, щоб ви спаслися освяченням Духа і вірою в правду, до чого він вас і покликав благовісткуванням нашим, щоб ви придбали славу Господа нашого Ісуса Христа» (2 Сол 2:13-14)	«Тоді Ісус до них мовив: «Коли вгору Чоловічого Сина піднесете, тоді визнаєте, що Сущий я і що від себе не чиню нічого, але як навчав мене Отець мій, говорю» (Йо 8:28)	«Нам же Бог об'явив Духом, бо Дух досліджує все, навіть глибини Божі» (1 Кор. 2:10)
«Одне бо тіло, один дух, а й в одній надії вашого покликання, яким ви були візвані. Один Господь, одна віра, одне хрищення. Один Бог і Отець усіх, що над усіма й через усіх і в усіх» (Еф 4:4-6)	«Ось нині говорю вам, перед тим, як настане воно, щоб, коли настане, вірили ви, що я – Сущий» (Йо 13:19)	«Тоді Петро сказав: «Ананіє, чому то сатана наповнив твоє серце, щоб обманути Святого Духа і ховати частину ціни поля? Хіба те, що ти мав, не твоє було, і коли його продав, гроші не були у твоїй владі? Чому ж ото ти зважився у своєму серці на той учинок? Ти обманув не людей, а Бога» (Ді 5:3-4)

Як бачимо, Святе Письмо сповнене цитатами, які вказують на Бога у Пресвятій Трійці. Кожного разу коли Христос говорить, Він застосовує термін «ἐγώ εἰμι», що означає «Я є сущий», або «Я Той, Хто Є». Так назвався Бог Мойсею, коли з'явився у палаючому кущі. «І сказав Мойсей до Бога: Як прийду ж оце я до синів Ізраїля і скажу до них: Бог батьків ваших прислав мене до вас, а вони запитають мене: Як Йому на ім'я? – то що мені їм відповісти? І промовив Бог до Мойсея: Я Той, Хто Є» (Вих 3:13-14). Бачимо з наведених уривків, що і Святий Дух діє як Особа. Він об'являє, зв'язує, промовляє, забороняє, навчає.

Спотворення біблійної науки про Бога РОСЄ спрямовує також на свою антропологію. Ідучи спочатку за Біблією Свідки Єгови запевняють:

Людина створена «за образом Божим» у тому розумінні, що наділена такими ж

моральними рисами, як Бог, зокрема любов'ю та справедливістю... Своїми здібностями і мудрістю людина значно перевершує тварин, тому може розуміти те, що розуміє і цінує Бог⁷⁵.

При сотворенні людина набула ті самі якості, що є в Бога і які не були дані жодному іншому створінню. Але через свій непослух Єгови, Адам і Єва втратили цей образ. Це понесло за собою спотворене людське життя.

Однак надалі єговісти вносять в біблійну оповідь свої корективи: поскільки Христос до створення Богом на своєму ранньому етапі існував як духовна особа, то після сповнення земних функцій воскрес не тілесно, а в «духовному тілі».

Після того як Ісус помер, Бог воскресив його як духовну особу (1 Петра 3:18). Потім Ісус сів праворуч від Єгови і чекав, поки той дасть йому владу над усією землею (Євреїв 10:12, 13). Сьогодні Ісус є Царем у небі, і цю добру новину проголошують по всьому світі його послідовники.

Таке вчення доводить остаточний відхід єговізму від християнства. Бо ж якщо воскресіння Ісуса не можна вважати перемогою над фізичною смертю – а Слово Боже засвідчує цілком протилежну думку (1 Кор 15: 54-55), то і Христове Воскресіння виявляється даремним для людини. Будучи створінням «за образом і подобою Божим» вона має і душу і тіло, а від Христового Воскресіння – надію на власне воскресіння і життя вічне. Тому християнину цілком дивним і чужим виглядає твердження єговістів про те, що Христу не можна поклонятися як Богу.

Як бачимо, вчення РОСЄ про Бога та Його Творіння є типовою єрессю, яка вже давно проявилась в історії християнства і була засуджена Церквою як єресь.

У цьому вченні проявились різні єретичні погляди антитринітарного типу.

Одними з перших хто заперечував Христа як Бога були монархіани-динамісти, які навчали, що Бог не може бути іпостасним, а в Ісусі лише діє Божественна сила⁷⁶. Відкидали Бога у Трійці також юдеохристияни. Отці Церкви і ранні письменники, наприклад Юстин Мученик, Іринеї Ліонський, Іполит Римський, Тертуліан, Климент Александрійський та ін., засуджуючи цих єретиків відстоювали ідею Божественності Сина і Духа. До прикладу, Іполит Римський твердив, що Слово, Яке було предвічно у Отця, сталося тілом від Діви

⁷⁵ Людина // <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1200002878#h=5> (2020).

⁷⁶ Протоієрей Лєсюк М. *Тринітарні єресі в донікейську добу* // <https://www.kpba.edu.ua/statti/1069-trynitarni-ieresi-v-donikeisku-dobu.html> (2020).

Марії. Тільки змішавши тлінне і нетлінне Отець міг спасти Своє творіння. Про Духа Святого Іполит мовив, що це Особа, Яка походить із небес від Отця і запечатує віруючих для Бога⁷⁷. Св. Іриней Ліонський, говорячи про Пресвяту Трійцю, називав Сина і Духа руками Отця. Подібні ідеї викладав також св. Іриней у праці «Проти єресей»⁷⁸. Юстин Мученик у своїй першій апології критикував юдеїв через те, що пророки сповіщали їм про прихід Христа і їм була знана тайна. Але юдеї не прийняли Предвічне Слово Боже і розіп'яли Його на хресті⁷⁹.

Преподобний Йоан Дамаскин у праці «Коротко про сотню єресей» писав, що від юдаїзму пішли інші єресі у християнстві⁸⁰. Кирило Александрійський у «Коментарі на Євангеліє від Йоана» теж став на захист Божественності Христа⁸¹. А св. Атанасій Великий доводив, що Логос єдиносущний Отцеві. Відповідаючи про батьківство Отця святитель казав, що Отець був Ним предвічно, отже і Син є предвічним. Христос – це Сам Бог, Який прийшов до людей, щоб викупити їх гріхи і спасти, давши надію на вічне життя, інакше б їх спасіння було неможливе. Ті ж, хто не визнає Христа Богом, язичники чи юдеї⁸². Бачимо, що Отці Церкви, спираючись на Слово, аргументовано доводили антихристиянську позицію ранніх єретиків. А саме їх наслідують свідки Єгови.

У вченні РОСЄ вбачається також вплив гностиків. Хоча гностичне вчення інколи єговісти критикують, але не у поглядах на Христа. Навчаючи про єдиного Бога, вони зокрема посилаються на гностика Татіана, показуючи його захисником християнської віри. Але Татіан наголошував на вірі в одного Бога, називаючи Його Духом. За Татіаном, тільки Бог не має початку, ні кінця, а Христос є первородним від Отця. Бог використовував Логос для сотворення світу, але Логос не є безпочатковим, як Отець⁸³. Церква визнала гностицизм єресью, та саме їй слідує єговізм.

⁷⁷ Св. Іполит. *О Христе и Антихристе* // <https://azbyka.ru/apokalipsis/o-khriste-i-antikhriste/>

⁷⁸ Ферберн Д. *Жизнь в Троице. Введение в богословие с Отцами Церкви*. Черкасы: Коллоквиум 2013, 242

⁷⁹ *Ранні Отці Церкви: Антологія* / ред. Марія Горяча. Львів: Видавництво УКУ 2015, 352.

⁸⁰ Преподобный Иоанн Дамаскин. *О ста ересях вкратце* // https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Damaskin/o_100_eresyah/

⁸¹ Ферберн Д. *Жизнь в Троице*, 246.

⁸² Аналіз правдивих поглядів св. Атанасія в: Спасский А. *История догматических движений в эпоху Вселенских соборов (в связи с философским учением того времени)*. Сергиев Посад: Кн.маг. М.С. Елова 1914, 178-197.

⁸³ *Татіян – апологет чи єретик?* // jw.org/uk/бібліотека/журнали/w20030515/Татіян-апологет-чи-єретик/ (2020).

Ще один гностик Керинт навчав, що Христос увійшов в Ісуса під час хрещення і покинув Його під час розп'яття. Христос не є рівносущний Отцю. А гностик Карпократ запевняв, що Ісус заслужив бути Месією тільки через праведне життя і чисту душу⁸⁴. Ці погляди також подібні до єговістів.

Найбільш відомим єретиком у ранньому християнстві був священик з Александрії Арій, ім'ям якого названо рух аріанства і який за своє вчення був екскомунікований. (РОСЄ також згадує Арія у своїх інтерпретаціях християнської історії⁸⁵). Арій вважав Бога самозакінченою у собі Єдністю, яка має всю повноту ідеальних визначень. Від початку Бог мав у Собі власний Логос і мудрість. Своім Логосом Він створив Сина. Тому Син має початок і є сотвореним. Син не має жодного спільного єства з Отцем, не має тих самих Божественних якостей. Його можна назвати Богом тільки за ознакою благодаті. Озброївшись поняттям Аристотеля про самозакінчену повноту всіх ідеальних властивостей Арій висунув цілком монотеїстичний погляд на Бога як Абсолютну Єдність. Якщо Христос є нижчий від Отця, то проста людина, яка піде шляхом самовдосконалення, також може уподібнитися Христу⁸⁶. Арій заявляв, що Син є іконою Отця, а відповідно не може бути рівний Отцеві. Отець не є Отцем до народження Сина. Тільки після народження Сина Він стає Отцем, а народження є тільки на духовному рівні. Отже, вважав Арій, був час, коли Сина не було⁸⁷.

Раціоналістичну суть аріанства запозичили інші єретичні течії, які були поширені у Середньовіччі і в XVI-XVII ст., наприклад жидовствуючі, іудаїзанти, антитринітарії. У тлумаченні Біблії і запереченні учення про Пресвяту Трійцю

⁸⁴ Афонасин Е.В. «В начале было...». *Античный гностицизм в свидетельствах христианских апологетов*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко 2002, 262.

⁸⁵ У своєму популярному огляді історії релігій РОСЄ зазначає: вже часів Костянтина «дехто обстоював біблійний погляд, що Христос, Логос, був створений, і тому підлеглий Отцю»... Серед них ... був Арій, священик з Александрії» (*Людство у пошуках Бога*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 2001, 274). Період Реформації є цікавий для РОСЄ іменем іспанського єретика Мігеля Сервета, який написав працю «Про хибність Трійці» (Там само, 322).

⁸⁶ Спасский А.А. *История*, 169-178. А також: Фірігос А. *Вступ до історії патристичної та візантійської філософії (від початків християнства до іконоборства)*. Львів, Видавництво УКУ 2017, 171-176. Цим Арій можливо підготував також ересь Пелагія, який на початку V ст. поширював ідею про можливість людини власними зусиллями досягнути досконалості, чим ставив під сумнів існування первородного гріха і залежність людини від Божественної благодаті.

⁸⁷ Фірігос А. *Вступ*, 91; Шмеман А. *Исторический путь православия*. Нью-Йорк: Издательство им. Чехова 1953, 18.

вони також керувалися не вірою, а розумом⁸⁸.

На боротьбу проти аріанства в 325 р. був скликаний Перший Вселенський собор в Нікеї. Головним противником Арія на ньому виступив св. Атанасій. Він написав відомі праці «Про воплощене Слово» і «Виступ проти аріан», в яких доводив, що Логос є єдиносущний Отцеві і розділяв поняття природи (ουσία) і волі (βουλήσις)⁸⁹. З цього робив висновок, що буття Сина не є буттям світу. Буття світу належить волі Бога. Але буття Сина відноситься до буття Отця. Головною ідеєю св. Атанасія було те, що ні язичницька, ні юдейська, ні аріанська системи спасіння не дають надію на спасіння. Отці Собору, які підтримали св. Атанасія, заявили: не було такого, що Сина не було, Отцівство завжди належало Отцю і Він не міг існувати без того, що Йому належить⁹⁰.

Нікейський Символ Віри не єдиний документ Церкви, який проголосив догмати Пресвятої Трійці та Божественності Христа. Про єдинородність Сина субстанції Отця звіщає Символ Епіфанія (374 р.), в якому записано також про Духа Святого, Який є несотвореним. Хто не приймає цього має бути відлучений від Церкви⁹¹.

Окрему увагу в обґрунтуванні вчення про Пресвятую Трійцю слід надати Каппадокійським Отцям – Василю Великому, Григорію Ниському, Григорію Назіанзину, яким належить також важлива роль у розкритті і введенні терміну «Єдиносущний» в полеміці з аріанством. Св. Василій Великий у «Бесідах проти савеліан, Арія та аномейв» обстоював Божественність Святого Духа. Для нього, Бог Дух Святий є один Бог по сутності з Богом Отцем. Дух Святий має ту саму природу, що і Отець, тому Дух Святий обожує благодаттю інших⁹².

Св. Григорій Нисський у «Великому Катехизисі» описував як слід боротися з єресями і навертати їх у християнство. А у творах «До Авлавія про те, що не

⁸⁸ На думку антиринітаріїв, які поширились у XVI-XVII ст. також і в Україні лише те у Біблії, що відповідає здоровому глузду, можна прийняти за Істину, що викликає сумнів – має бути відкинута (Любашенко В. *Історія протестантизму в Україні*. Київ: Поліс 1996, 120-121).

⁸⁹ Фірігос А. *Вступ*, 92.

⁹⁰ Там само, 94.

⁹¹ Дюмулен П. *Християнское вероучение. Догматические тексты учительства Церкви III-XX вв.* Санкт-Петербург: Издательство св. Петра 2002, 18.

⁹² Лосский В. Каппадокийцы, *Богословские труды*, 1984 (25), 164.

три Боги», «До Симплікія про віру», «Діалог про душу і воскресіння», «Слово проти Арія і Савеллія», «Про Святого Духа проти Македоніан», «Слово про Божество Сина і Духа і похвала праведному Аврааму» святий відстоював вчення про Пресвяту Трійцю, Божественність Христа і Святого Духа⁹³.

Св. Григорій Назіанзин обґрунтував вчення про Пресвяту Трійцю у таких творах: «Слово про постанову єпископів і про Святу Трійцю» та «Проти аріан і про самого себе». Святий зазначав, що бачити Бога означає споглядати Трійцю. Він говорив про Боже світло, яке походить від Трійці. Тільки це світло може освятити людину. Та ми не можемо прийняти це світло через розумові очі, але тільки через очі духовні. «Я тільки починаю думати про Єдиного, як Трійця просвіщає мене. Коли Один з Трьох являється мені, я думаю, що це ціле»⁹⁴.

Перший Вселенський собор не зміг остаточно побороти аріанство, а з часом народжувалися нові єресі проти Особи Святого Духа. Тож на Другому Вселенському соборі у Константинополі (381 р.) у Символ Віри було додано слова про Духа Святого, названого Господом «...І в Духа Святого Господа животворящего, що від Отця ісходить, що з Отцем і Сином рівнопоклоняїмий і рівнославимий...»⁹⁵. Отці Собору вказали: віруємо «у Духа Святого, Господа Животворящего,.. Якому разом з Отцем і Сином подобає поклоніння і слава»⁹⁶.

Крім Нікео-Константинопольського Символу віри є інші символи та чимало документів Церкви часів Святих Отців, які проголошують віру у Трипостасного Бога, Боголюдськість Христа і Божественність Святого Духа. Одним з таких символів є символ «*Quicumque*», приписуваний св. Атанасію.

Підсумовуючи розгляд єговістського розуміння Бога та Його творіння можемо підтвердити, що воно цілком заперечує головні християнські догмати. Це вчення є не стільки «новим», «оригінальним», «єдино істинним», скільки актуалізацією єресей, які вже існували і були спростовані Христовою Церквою. І за прикладом ранніх і середньовічних єресей, єговізм намагається пристосувати

⁹³ Там само, 165.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ *Синод єпископів УГКЦ. Катехизм Католицької Церкви*. Жовква: Місіонар 2002, 691.

⁹⁶ Цит. за: Дюмулен П. *Християнское вероучение*, 19.

свою фальшиву науку до християнства. А найбільший зв'язок з єретичною традицією показує єговізм з аріанством.

У пристосуванні до християнства РОСЄ прагне використати Слово Боже. Але здійснивши ревізію біблійних текстів, свідки Єгови насправді підпорядковують Біблію своїм перекрученням уявленням.

Пристосування до християнства і маніпуляції зі змістом Слова є досить небезпечними, оскільки здатні викликати довіру – не лише у вірних Церкви, а також у інших християн і звичайних людей, які шанують Христа і довіряють Біблії. Свої аргументи єговісти маскують під Божу істину, чим роблять свій вплив на людину ще більш підступним.

Таке маскуванню під християнство має бути предметом пильної уваги душпастирів і всіх, хто прагне протистояти єговістській пропаганді. Важливо вміти викривати маніпулятивні методи свідків Єгови, показуючи в чому і як вони спотворюють істину про Бога і Його творіння. Тому цілком праві церковні документи, коли пропонують створення при парафіях добре підготовлених груп для інформування вірних про біблійні викривлення єговістів, які б допомагали в душпастирській роботі з вірними і тими, хто потрапив під вплив єговістів.

РОЗДІЛ 3

РЕЛІГІЙНИЙ СИНКРЕТИЗМ ВІРОСПОВІДАННЯ СВІДКІВ ЄГОВИ

Розкривши сектантську і еретичну суть єговістського вчення з'ясуємо тепер конфесійну типологію РОСЄ. За твердженням керівництва організації, єговізм є цілком новою християнською релігією, яка нібито відкрила правдивий зміст Слова Божого і очистила християнство від спотворень.

Оскільки в науковій літературі єговізм часто пов'язується з протестантизмом, РОСЄ прагне це заперечити. Вкотре звертаючись до світських видань – наприклад до «Української радянської енциклопедії», єговісти зазначають: протестанти – це не лише послідовники німецького реформатора Мартіна Лютера, який виступив проти Католицької Церкви, а найперше ті, хто відкидають догмат про «зверхність і непогрішність папи римського». І хоча свідки Єгови вважають РКЦ «релігією зла», самих протестантів не підтримують.

По-перше, протестантські релігії, хоч і відкинули деякі притаманні католицизму доктрини і обряди, визнають такі католицькі вчення, як Трійця, пекло та безсмертя душі... По-друге, Свідки Єгови не бажають висловлювати якийсь протест, а прагнуть поширювати біблійне знання... По-третє, Свідки Єгови залишаються об'єднаним всесвітнім братством, у той час як протестантизм розколовся на сотні конфесій⁹⁷.

Однак чи дійсно єговізм і протестантизм цілком відмінні між собою? На нашу думку, єговістське вчення, організація, практика мають спільності з деякими протестантськими течіями. Найперше єговізм ґрунтується на трьох головних принципах, властивих усім протестантським церквам і конфесіям.

Ці принципи висунув Мартін Лютер (від імені якого пішло лютеранство), потім Жан Кальвін (від нього – кальвінізм), анабаптисти та їх подальші послідовники – меноніти, баптисти, квакери, методисти, п'ятидесятники, адвентисти та ін. Отже Лютер навчав, що християнин має вірити у спасіння лише однією вірою (Sola Fide), Багонатхненність однієї лише Біблії (Sola Scriptura) і загальне священство віруючих (Sola Gratia).

⁹⁷ *Шість вчень, які спотворили християнство*, Вартова башта, 1 листопада 2009, 19.

Відповідно до *Sola Fide*, Господь не вимагає від людини нічого крім віри. Божа благодать дає їй справжню свободу і є завдатком спасіння. Тому для прощення гріхів не потрібне посередництво Церкви – ні її скарбниця «добрих діл», ні особисті заслуги священства і вірних, а лише милість Господа. Він обдаровує Своєю благодаттю всіх, хто увірував в Його страждання і смерть, без жодного викупу. Бо віра є Божим даром, добровільним прийняттям – через Духа Святого – Його благодаті. Тому те, що визнано у християнстві як церковні «добрі діла» (обряди, чернечі обітничі, шанування святих, мощів, ікон, реліквій) не звільняє людину від гріха. І якщо спасає лише Господь, ніхто не може на це претендувати, в тому числі Церква. Тож Лютер, а потім протестанти заперечили її рятівну місію⁹⁸. Цим же вони заперечили Таїнства Церкви.

Свідки Єгови також не вважають Церкву Тілом Христовим, що провадить людину до спасіння. Як і протестанти вони не приймають святих Таїнств та інших джерел освячення, які Церква уділяє вірним. Саме тому Католицьку і Православну Церкви вони вважають ворожими Христовій Істині. Єговісти відкидають спасіння через добрі діла, вважаючи, що людина спасається лише вірою у Бога-Єгову та служінням йому, бо він через Ісуса Христа подбав про людське спасіння⁹⁹.

Насправді жодна людина, хоч би що вона робила, не може заслужити такий незрівнянний подарунок від Бога... Він урятував нас. І це сталося не через те, що ми зробили в праведн[о]сті, а завдяки Його милосердю (Тита 3:5)¹⁰⁰.

Усуненням Церкви у справі спасіння протестанти поставили під сумнів Богонатхненність її Святого Передання. Це втілилось у принцип *Sola Scriptura*, за яким Божа істина є лише у Біблії, а не документах Церкви і творах Святих Отців. А значить протестант має читати і коментувати лише одну Біблію, не зважаючи при цьому на церковне учительство. Саме такий принцип, як ми вже показали, сповідують свідки Єгови. Вони критикують Святе Передання,

⁹⁸ Любащенко В. *Реформація і протестантизм: український контекст*. Київ: Саміт-Книга 2017, 17-18.

⁹⁹ *Чому ми потребуємо спасіння?*, Вартова башта, 1 березня 2015, 3.

¹⁰⁰ *Чи Свідки Єгови хочуть заслужити спасіння тим, що проповідують від дому до дому?//* <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/проповідування-і-спасіння/> (2020).

порівнюючи його з «філософськими вигадками»¹⁰¹.

У Біблії записано, як Ісус осуджував релігійних керівників тих часів: «Ви хитро-мудро відкидаєте заповідь Божу, щоб берегти ваше передання... Таким чином, касуєте слово Боже вашим переданням» (Марка 7:6-13). Так само апостол Павло не дозволяв, аби грецькі філософські ідеї чи облудні передання проникли в його вчення. «Стережіться, – так попереджав він, щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманю за переданням людським» (Колосян 2:8; 1 Коринтян 1:22, 23; 2:1-13).

На зразок протестантів єговісти читають свою Біблію під керівництвом наставників, а не священства. У розумінні біблійних текстів вони керуються не думкою Церкви і Святих Отців, а своїми часописами і брошурами, написаними людьми, далекими від розуміння екзегетики. Що також подібне до багатьох протестантів, особливо тих, що радикально негативно оцінюють церковну традицію, насамперед анабаптистів і їх наслідників¹⁰².

Відкинувши Церкву протестанти відмовились від сану священства і від чернецтва. «Якщо благодать не від Церкви, пастирі і ченці не мають особливих заслуг перед Богом і виняткових прав (наприклад, відпускати гріхи або тлумачити Біблію). Перед Богом усі грішні і сповнені надії на прощення... Лютер відкинув вищість кліру над «миром»: священниками є всі віруючі, які... служать Богові в міру своїх дарувань; церковного служителя вирізняють з-поміж інших лише його здібності і покликання»¹⁰³. Таке уявлення стало сутністю вчення про загальне священство віруючих *Sola Gratia*, яким всі, що за свою віру отримали Божу благодать, є рівні перед Богом. Вони вже «святі» і «спасенні» та утворюють нове братерство істинних християн¹⁰⁴. І знову цей принцип, як вже переконались, є втілений в єговізмі. Його всі адепти вважають себе служителями Єгови, які мають старших лише за власним вибором.

На жаль, протягом століть благородна, безкорислива думка, що служителі – це саможертвні проповідники та вчителі, спотворилася... Розвинувся клас духівництва, який здебільшого виконував релігійні таїнства й давав поради заблудлим. Протягом наступних століть на зміну правдивому християнству – активній релігії, кожен член якої був служителем, прийшло пасивне, в якому лише жменька спеціально навчених людей має право проповідувати та навчати¹⁰⁵.

¹⁰¹ Чи існують підстави довіряти Біблії?// <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1998761> (2020).

¹⁰² Маграт А. *Богословская мысль Реформации*. Одесса: Издательство ОБШ «Богомыслие» 1994, 21-23.

¹⁰³ Любашенко В. *Реформація*, 18.

¹⁰⁴ Маграт А. *Богословская мысль*, 23.

¹⁰⁵ *Хто такий служитель?*, Пробудись!, серпень 2000, 26-27.

РОСЄ не визнає службового священства та постійно його критикує за те, що пастир лише «носить особливий одяг, виконує вишукані ритуали, отримує платню чи здобув своє становище завдяки державному указу»¹⁰⁶, а не служить Богу-Єгови. При цьому єговісти не сприймають ні біблійних настанов щодо освячення пастиря від Святого Духа і його благодать від Господа, ні розуміються на апостольському наслідуванні, бачать у священника лише зовнішні ознаки, а не особливе духовне наставництво. Тому свідки Єгови як і протестанти відмовились від послуху священникам, які отримали посвячення через ординацію чи хіротонію. Натомість, як покажемо у IV розділі, цей послух єговісти замінили абсолютним підкоренням своєму Керівному органу та Бруклінській корпорації, збудованій за принципом теократії (від давн.-грец. θεός «Бог» + κράτος «влада»): всевладдям верхівки секти над усіма її членами, який робить з них майже рабів. Таке підпорядкування, як вказано у церковних документах, розглянутих у I розділі, є характерною ознакою сект, зокрема протестантських.

Як бачимо, головні протестантські принципи цілком властиві єговізму. Тому можна прислухатись до тверджень релігієзнавців, що ця секта походить від протестантизму. Це підтверджується також тим, що свідки Єгови успадкували чимало поглядів, властивих різним протестантським течіям, яких називають у науковій літературі пізніми або наслідниками радикальної Реформації¹⁰⁷

З'ясуємо, які радикальні протестантські течії вплинули на формування ідей РОСЄ. Найбільше серед них виділяються ті, що проголосили повернення до способу життя перших християн і назвали ворожою Католицьку Церкву і земну владу, а також настання кінця світу та приходу на землю Ісуса Христа, піднісши на найвищий рівень есхатологічні проповіді.

Першими серед протестантів ці проповіді розпочали анабаптисти або перехрещенці, які цілковито відмовилися від хрещення немовлят, хоча воно якраз було прийнятною традицією у ранньому християнстві. Однак виходячи зі

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ *Історія релігії в Україні в 10-ти томах. Т.6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови)* / За ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: Сурма С. 2008; Эстеп У.Р. *Історія анабаптизму. Радикальная Реформація XVI века*. Москва: Книгоноша 2017.

Sola Fide анабаптисти зазначили, що хрещення має прийняти лише свідомою людиною, яка здатна сама увірувати, а маючи на увазі *Sola Scriptura* – що про хрещення немовлят не згадується у Святому Письмі, є тільки натяки на це¹⁰⁸. Свідки Єгови також визнають хрещення лише у свідомому віці. У виданні «Одкровення: його грандіозний апогей близький!» вони подають таблицю, де наведені вчення християнських церков, за які Єгова неодмінно покарає їх страшними карами. Серед цих учень вказано хрещення немовлят¹⁰⁹.

Анабаптисти цілковито відкинули офіційну Церкву як ворожу для істинних християн. Такий же погляд мають єговісти хоча протестанти, що пішли від анабаптистів, уже відмовились від ворожого ставлення до Католицької і Православної Церков, а РКЦ веде з ними богословський діалог¹¹⁰. Анабаптисти перервали апостольське наслідування, створили своїх «апостолів» і служителів, що також бачимо в єговізмі. Подібні свідки Єгови до анабаптистів і цілковитим запереченням творів Отців Церкви, називаючи їх текстами антихриста. Відомо також, що деякі секти анабаптистів заперечували вчення про Пресвяту Трійцю, вважаючи його небіблійним¹¹¹.

Анабаптисти проголошували також, що історія християнства мала свій переломний момент, коли воно стало державною релігією у Римській імперії. З цього часу Церква втратила своє Христове єство, стала служити язичницькій владі. Тому слід цілковито відмовитись від співпраці з державною владою¹¹². У IV розділі покажемо, що свідки Єгови мають подібний погляд, з якого випливає їхня відмова від державних посад, виборів, військової служби, присяги, від громадянської позиції, участі у культурному і духовному житті.

Більш поміркованою гілкою анабаптизму є течія менонітів (від імені засновника Менно Сімонса). Вона сповідує головні принципи протестантизму,

¹⁰⁸ Макрат А. *Богословская мысль*, 22.

¹⁰⁹ *Откровение: его грандиозный апогей близок!* Б.м. 2002, 139.

¹¹⁰ Любашенко В. *Реформація*, 467-483.

¹¹¹ Макрат А. *Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття*. Київ: Дух і Літера 2017, 111; Дик К. Дж. (ред.) *Радикальная Реформація Історія виникнення і розвитку анабаптизму*. Москва: Издательство Центрального комитета меннонитов 1995 (<http://yakov.works/history/16/1550/dik.htm>)

¹¹² Макрат А. *Небезпечна ідея*, 108.

але доповнила їх тим, що правдива Церква обов'язково переслідується «силами зла» за те, що сповідує «істинну віру», а також через відмову від служби в армії та участі у війні. За свій пацифізм меноніти переслідувались Католицькою Церквою і світською владою¹¹³. Подібне читаємо у свідків Єгови:

Ісус Христос не погоджувався з поглядом, ніби багато релігій – це різні дороги, які ведуть до спасіння. Натомість він сказав: «Вузькі ворота й тісна дорога ведуть до життя, і мало хто знаходить її» (Матвія 7:14). Свідки Єгови вважають, що вони знайшли цю дорогу. Інакше, вони б шукали іншу релігію¹¹⁴.

А також:

Церкви знову повинні стати прихильниками пацифізму, якими вони були на зорі християнства¹¹⁵.

Ця «вузька дорога» виправдовує їх, коли єговісти відмовляються від служби в армії і присяги. А ще першим менонітам заборонялось укладати шлюб з кимось, хто поза їхнього «братства»¹¹⁶. І це табу також дотримують в єговізмі.

Як і більшість протестантів, що вийшли з радикальної Реформації, свідки Єгови проводять активну місіонерську діяльність (відомий діяч баптизму Йоган Онкен проповідував, що кожний баптист є місіонер¹¹⁷). У цьому єговісти навіть перевершили всіх вуличним служінням і нав'язуванням перехожим журналів і брошур РОСЄ. В їх громадах кожний віруючий має здійснювати обов'язкове вуличне служіння. Їм встановлюються норми годин на тиждень і місяць такої роботи, до якої залучають навіть дітей, котрих наставляють на «розмови про Єгову» зі своїми однолітками¹¹⁸.

Певні паралелі має єговізм з ідеями руху реставраціонізму, який виник у XVIII-XIX ст. у США серед протестантських громад методистів і баптистів. Сповідники руху проголошували «відновлення авторитету Біблії» в християнстві, повернення до вчення перших трьох століть і «загального

¹¹³ Смирнов М.Ю. *Реформація и протестантизм: Словарь*. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета 2005, 87-89.

¹¹⁴ Чи Свідки Єгови вважають, що лише їхня релігія правдива? // <https://www.jw.org/ru/свидетели-иегови/часто-задаваемые-вопросы/истинная-религия/> (2020).

¹¹⁵ Чи повинні християни бути пацифістами?, Пробудись!, 8 травня 1997, 22.

¹¹⁶ Яроцький П.Л. Меноніти // *Енциклопедія сучасної України* // http://esu.com.ua/search_articles.php?id=66532 (2018).

¹¹⁷ Йоган Герхард Онкен: *Біографія* // <http://www.people.su/ua/82862> (2010).

¹¹⁸ *Организованы проводят наше служение*. Б.м. 1990, 172-174.

братерства» усіх віруючих без єпископів і священників. Ці ідеї проповідували колись анабаптисти, а тепер баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, громади Учнів Христа, Церкви Христа, Церкви Бога та ін.¹¹⁹ Один із засновників руху Бартон Стоун знову ж заперечував вчення про Пресвяту Трійцю і дві природи Ісуса Христа¹²⁰. Релігієзнавці відносять до руху реставраціонізму також і свідків Єгови, і мормонів¹²¹. Це, мабуть, правильно, бо адвентисти також пов'язують себе з цим рухом¹²².

А саме адвентизм найбільше вплинув на вчення РОСЄ¹²³. Переконаємося на конкретних прикладах. Найперше – це вчення про душу. У сектантів слово «душа» відноситься до всієї людини або до тварини. Душа означає життя. Цим життям наділені як люди, так і тварини, отже тварини також мають душу. Життям тіло наповняється через дихання¹²⁴. Адвентисти вважають, що душа не може існувати після смерті людини. Однак якщо адвентисти переконані, що вона ніби занурюється у небутті, «засинає» допоки не прокинеться після воскресіння людини разом з її тілом¹²⁵, то єговісти ідуть далі: після смерті душа просто витікає з людини разом з кров'ю. Тобто душа точно міститься у крові. (Звідси думають, що переливання крові є перетіканням одної душі в іншу). Свідки Єгови також вважають, що душа властиве не лише людям, а також тваринам. Тому в описах про душу особливу увагу надають уривкам Біблії, де говориться про душу тварин. Виглядає так, що людина є лише твариною, в яку вдихнули життя. Для сектантів дух не є вищою розумною частиною душі¹²⁶.

Ось що читаємо у свідків Єгови:

Слово «душа», яке вживається в Біблії, є перекладом єврейського

¹¹⁹ *Реставраціонізм* // <https://wiki2.info/Реставраціонізм> (2020).

¹²⁰ Смирнов М.Ю. *Реформація и протестантизм*, 159.

¹²¹ *Реставраціонізм* // <https://wiki2.info/Реставраціонізм> (2020).

¹²² *Богословские корни адвентизма* // <https://studopedia.org/5-68750.html> (2014).

¹²³ «Першим теоретиком і засновником дослідників Святого Письма (а отже, і пізніших Свідків Єгови) був американець Чарльз Рассел... Свою релігійну діяльність Ч.Рассел розпочав в адвентизмі як співредактор адвентистського часопису «Вісник ранку». (Історія релігії в Україні. Навч. посібн. / Ред. А.М. Колодний, П.Л. Яроцький. Київ: Товариство «Знання» 1999, 405).

¹²⁴ Священник Сысоев Д. *Антропология Адвентистов Седьмого дняи свидетелей Иеговы*. Москва: Миссионерско-просветительский центр «Шестодневъ» 2002 // <https://libking.ru/books/sci-/sci-religion/288925-svyashchennik-daniil-sysoev-antropologiya-adventistov-sedmogo-dnya-i-svideteley-iegovy.html> (2002).

¹²⁵ *В начале было Слово... Основы вероучения христиан-адвентистов седьмого дня*. Тула: «Источник Жизни» 2002, 27-28.

¹²⁶ Там само.

слова *нефеш* і грецького слова *психе*. *Нефеш* буквально означає «істота, яка дихає», а *психе* – «жива істота». Отже, душа – це людина в цілому, а не щось усередині неї, що продовжує жити після її смерті¹²⁷.

Отже і адвентисти, і свідки Єгови заперечують християнське вчення про безсмертя душі. Зробимо порівняння:

адвентисти

...слово «душа» у Старому Завіті перекладене з єврейського слова «нефеш»... такі вирази, як «моя душа», «твоя душа», «його душа» і т.п., – це, як правило, ідіоми особових займенників «я», «мені», «ти», «він»... У Новому Завіті єврейському старозавітному слову «нефеш» відповідає грецьке слово «псюхе»... «Псюхе» не безсмертна, вона схильна до смерті... Ніде в Біблії немає вказівки на те, що душа як свідомо сутність дає життя тілу¹²⁸.

свідки Єгови

не погоджуються з переконанням так званого Християнства про успадковане безсмертя. Вони вірять, що людська душа є смертна, що померлі нічого не відчують. Чому? Тому що вони приймають Біблію за Боже відкриття правди людству¹²⁹.

В 1996 р. українські адвентисти переклали книгу своєї пророчиці Олени Уайт «Останній час на землі». В ній також містяться погляди адвентистів на Боже творіння, насамперед на людину. У книзі зазначено, що про безсмертя душі проповідував сатана. Тому ідея безсмертя душі для адвентистів стає рівнозначною вченню про вічні муки¹³⁰.

Теорія про вічні муки – одне із псевдовчень, яке є тим огидним вином, яким Вавилон напоїв усі народи (Одр. 14, 8; 17, 2)... служителі Христа змогли прийняти цю ересь ... від Риму¹³¹.

З таких тверджень виникає проблема з уявленням про загробне життя. Сектанти дійшли до розуміння, що віра у вічне пекло йде разом з вірою про безсмертну душу. Для них пекло однозначне шеолу (івр. *לִישׁוֹן* – обитель мертвих в юдаїзмі). Свідки Єгови пишуть про шеол як про могилу, де смертні люди очікують на воскресіння¹³². Те саме вважають адвентисти. Шеол для них є могилою, куди потрапляють всі померлі і очікують на судний день. В тому стані,

¹²⁷ Що таке душа? // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/що-таке-душа/> (2020)

¹²⁸ В началі було Слово, 27.

¹²⁹ Чи ви є безсмертні?, Пробудись!, жовтень 1982, 10.

¹³⁰ Уайт Е. *Останній час на землі*. Львів: Видання церкви Християн – Адвентистів Сьомого Дня 1996, 37.

¹³¹ Там само, 41.

¹³² Пекло // [https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1101989234_\(2020\)](https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1101989234_(2020)).

як твердять сектанти, люди нічого не пам'ятають. Але подивимося хоча б на один біблійний приклад. «Посходилися всі його сини та всі його дочки розважати його, але він був невтішний, тільки говорив: 'Зійду бо, сумуючи, до свого сина, до Шеолу'. І плакав за ним його батько» (Бут 35:37). У цьому уривку для Якова було очевидно, що шеол – це не якась могила, де людина є мертвою. Також читаємо про переживання Якова, коли він буде в шеолі зі смутком, через свого сина. Тобто, він у шеолі відчуватиме емоції¹³³. І таких уривків у Святому Письмі чимало¹³⁴. З них слід зробити висновок, що душі померлих не тільки мають пам'ять про минуле, але роздумують і аналізують.

Адвентистська антропологія як і єговістська навчає, що людина створена за образом Божим. Але для них людина отримує цей образ не з часу сотворення, а набуває його під час свого життя. Адвентисти твердять, що людина є людиною з тієї точки, яку вона сама для себе обирає своїми рішеннями. Подібне кажуть єговісти. Вони заявляють, що образ Божий стосується насамперед інтелекту, за допомогою якого людина може ніби споглядати Єгову, чим уподібнюється до ересі антропоморфітів¹³⁵. Але насправді такі погляди не є біблійним, бо сказано: «Ніхто й ніколи Бога не бачив. Єдинородний Син, що в Отцевому лоні, – той об'явив» (Йо 1:18); «Бога ніхто ніколи не бачив. Коли ми любимо один одного, то Бог у нас перебуває, і Його любов у нас досконала» (1 Йо 4:12); «Єдиний, що безсмертя має, що в світлі живе неприступним, Якого ніхто з людей не бачив, ані бачити не може. Йому честь і влада вічна! Амінь» (1 Тит 6:16).

¹³³ Священник Сысоев Д. *Антропология* // <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/2281> (2020).

¹³⁴ Ще приклад. «Уся земля відпочиває, спокійна, з радощів голосно гукає. Ба й кипариси та ливанські кедри заради тебе веселяться; відколи ти заснув, не виходить дроворуб до нас. Шеол унизу зворушився з-за тебе, щоб стрінити тебе при твоєму вході; він побудив для тебе тіні всіх вельмож землі, звелів уставати з своїх престолів усім царям народів. Усі вони говорять, до тебе промовляють: І ти, як ми, став слабосилим, став на нас схожим. Твоя пиша й музика на гарфах у Шеол провалилась; постіль твоя – черва, хробаки – твоє покривало. Як же ж це ти впав із неба, ти, блискучий сину зірниць? Як тебе повалено на землю, тебе, що підбивав усі народи? Ти ж говорив у своїм серці: На небо зійду, над Божими зорями мій престол поставлю й возсяду на горі зборів, на краю півночі. Зійду на вершок хмар, зроблюсь, як Всевишній. Та ось ти в Шеол провалився, в яму преглибоку. Хто тебе бачить, дивиться на тебе пильно, придивляється до тебе зблизька: Чи це той, кажуть, що стрясав землею, що хитав царствами, що обертав світ у пустиню, що міста руйнував, що бранців не пускав додому? Усі царі народів, усі до одного в почестях спочивають, кожний у своїм гробі» (Іс 14, 7-18).

¹³⁵ Священник Сысоев Д. *Антропология* // <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/2281> (2020). Грец. ἀνθρωπομορφῆται, ἀνθρωπομορφισμοί; від ἀνθρώπος – людина і μορφή – форма, образ. Термін, який виживався церковними істориками і письменниками для означення тих, хто вважав що Бог має людський образ. *Антропоморфити* // Православная Энциклопедия // <https://www.pravenc.ru/text/114074.html> (2020).

Вплинув адвентизм на РОСЄ також у поглядах на первородний гріх. Адвентисти вважають, що після гріхопадіння прародичів їхні діти успадкували гріховну природу. Тому люди народжуються зі слабостями до гріха. На перший погляд це біблійне навчання. Але сектанти наголошують найперше на тілесному падінні, не беручи до уваги духовне. Подібно заявляють і свідки Єгови¹³⁶.

Ще одна особливість вчення РОСЄ, яку організація могла взяти з адвентизму – розуміння Христа. Адвентисти пори те, що визнають Боголюдськість Ісуса Христа, применшують Його Божественну природу. Про Нього адвентисти говорять через призму падшого світу, а не через Його всюдисущність. Свідки Єгови пішли ще далі. РОСЄ взагалі відкинуло воплощення Христа, бо ж Він для них народився простою людиною, хоч і найбільш досконалою¹³⁷.

Щодо смерті і Воскресіння Ісуса Христа, свідки Єгови і адвентисти також мають спільне. Для них Христос після розп'яття перебував три дні в стані повного сну. Опісля Бог воскресив Його, як духовну особу. Адвентисти навіть заявляють, що три дні Христа не існувало як особистості і Христос воскрес не Сам, Його воскресив Бог. Для свідків Єгови також «Ісус був вірним Богові аж до смерті, тому Бог воскресив його до небесного життя. Тож Ісус міг представити перед небесним престолом Отця цінність своєї досконалої людської жертви»¹³⁸. Цей погляд знову цілком викривляє Біблію. Бо не тільки Бог воскрешає Христа і возносить Його на небо, але Він Сам воскрешає Себе і Возноситься до Отця. «За те Отець Мій Мене й любить, бо Я кладу Моє життя, щоб знову його взяти. Ніхто його в Мене не забирає, бо Я Сам кладу його від Себе. Владу бо маю його покласти і владу маю назад його забрати; від Отця Мого прийняв Я цю заповідь» (Йо 10:17-18). Щоб Воскреснути Христові потрібно було існувати. Вже цей простий аргумент суперечить тому, чого навчають в РОСЄ і адвентизмі¹³⁹.

Ще більшу подібність мають есхатологічні вчення свідків Єгови і

¹³⁶ Священник Сысоев Д. *Антропология* // <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/2281> (2020).

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ *Поклоняйся единому правдивому Богу*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 2002, 80.

¹³⁹ Священник Сысоев Д. *Антропология* // <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/2281> (2020).

адвентистів, які перебувають у постійному напруженому очікуванні швидкого Другого приходу Христа. Адвентисти взагалі будують своє вчення переважно на Апокаліпсисі. Їхнє пророцтво про швидкий кінець світу та війну Бога з сатаною у битві Армагеддон читаємо зокрема у виданні: «Основні положення вчення віри християн адвентистів сьомого дня»¹⁴⁰. У ньому зазначається, що адвентисти щодня очікують повернення Христа і Суду. Армагеддон для них – це насамперед боротьба сил добра проти сил темряви, кінцевою метою якої є встановлення правління Христа на землі і знищення влади сатани. Адвентисти пишучи про Армагеддон, роблять акцент саме на Другому пришестві Христа, який розуміють як актуальну подію. (Відомо, що засновник секти Вільям Міллер, як і інші єретики у давні часи і Середньовіччя, почав з встановлення конкретних дат Другого приходу Христа, які однак не сповнилися. Тож наступні проповідники адвентизму почали шукати події у світі, що мали підтвердити, нібито Христос вже прийшов, але Його присутність є невидимою для людей¹⁴¹). Адвентисти головними ознаками Другого пришествия, що вже наближається, вважають політичні та економічні кризи, війни, появу «лжепророків», переслідування «істинних християн». До цих перелічених «Знаків Часу» адвентисти також додають екуменічних рух, що в їхньому розумінні є свідченням занепаду християнства і його останнього періоду¹⁴². Для адвентистів Христос вже перебуває у Небесному святилищі, готуючи вірних до Свого Повернення.

У Новому Завіті відкривається істина про новозавітне святилище, яке знаходиться на небесах. У ньому по «правиці величі» Христос виконує служіння Архисерея. Це святилище є «оселя справжня, що її збудував був Господь, а не людина»... Небесне святилище – це великий центр світобудови, де Христос священнодіє заради нашого спасіння¹⁴³.

Адвентисти проповідують швидке настання Царства, після чого сатана прийде на землю і буде на ній панувати, а вже після цього Христос переможе

¹⁴⁰ Насамперед у розділі «Вчення про події останнього часу», аналіз якого в: Бардин М. Апокаліптичні очікування в сучасній релігійній літературі Свідків Єгови та Адвентистів сьомого дня (порівняльна характеристика), *Схід*, Київ 2017 (3), 53-57.

¹⁴¹ Любащенко В.І. *Історія протестантизму*, 259.

¹⁴² Жукалюк Н.А., Любащенко В.И. *Історія Церкви християн-адвентистів сьомого дня в Україні*. Київ: «Джерело життя» 2003, 106-109; *Faithfulness to God in the Last Days* // <https://www.adventist-israel.org/faithfulness-to-god-in-the-last-days/> (2020).

¹⁴³ *В начале было Слово*, 101.

його в битві Армагеддон і створить нову землю, на якій разом з Ним царюватиме Його «вірний залишок вибраних».

Впізнати людей, що належать до залишку, неважко... На них покладено відповідальність проголошувати перед Другим пришестям Христа триангельську звістку – останнє Боже застереження людству, що помирає (див. Одкр. 14:6-12)¹⁴⁴.

За прикладом адвентистів єговісти¹⁴⁵ також бачать багато ознак швидкого кінця світу і проголошують прихід Христа. На їхню думку, невидиме пришестя Христа вже відбулося у 1914 році¹⁴⁶, коли Він почав правити на небесах.

Ще до 1914 року, впродовж кількох десятиліть, Дослідники Біблії проголошували, що в той рік мають статися визначні події... почалися в жовтні 607 року до н.е., коли Єрусалим зазнав поразки від вавилонян і коли царя з Давидової династії було скинено з трону. Цей період закінчився у жовтні 1914 року. Саме тоді закінчилися «визначені для народів часи» та Ісус Христос сів на престол як Божий небесний Цар¹⁴⁷.

Тому свідки Єгови також постійно в очікуванні Другого приходу Христа. Вони часто запитують «Чи ми живемо в останні дні?», і відповідають з абсолютною впевністю. РОСЄ рахує ті ж ознаки кінця світу, що і адвентисти: війни, економічні і політичні кризи, моральні вади людей, хвороби, землетруси, екуменічний рух та ін. І ті і ті заявляють, що вони єдині спасуться після Армагеддону і отримають винагороду – вічне життя. Тому війна Армагеддон оцінюється у них позитивно¹⁴⁸. Такі очікування, а найперше встановлення дат Другого пришестя було характерною рисою для багатьох сект і єресей.

Порівняння РОСЄ та адвентизму показує, що свідки Єгови дійсно продовжують ряд ідей адвентистів, а також виходять з принципів, які властиві різним протестантським течіям. Отже попри свою позицію щодо протилежності з протестантизмом єговізм можна вважати відламком протестантизму, що відновлює єретичні погляди.

¹⁴⁴ Там само, 54.

¹⁴⁵ Чарльз Рассел, перейнявши в адвентистів вчення про Друге пришестя Христа у 1874 р., вирішив зробити «уточнення». Він заявив, що Христос має з'явитися у 1914 р. Але знову нічого не трапилося. Тому як і Міллер Рассел назвав цей прихід відбулим, але у невидимий спосіб. Про ці маніпуляції з датами в: Ковтун В. Тормозные колодки 1914 года // *Свидетели Иеговы. Некуда идти*. Б.м. 2017 (<https://www.nekudaiddti.com/издания/книга-некуда-идти/1914-год>).

¹⁴⁶ *Чого насправді вчить Біблія*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 2005, 88.

¹⁴⁷ *1914 рік – визначна дата у біблійному пророцтві* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/вчить-біблія/1914-визначний-рік-біблійне-пророцтво/> (2020).

¹⁴⁸ Бардин М. Апокаліптичні очікування, 55.

Сам такі погляди мали антитринітарії у XVI-XVII ст., яких в науці також визнано течією в протестантизмі. Крім заперечення вчення про Пресвяту Трійцю та Боголюдськість Христа антитринітарії мали раціональне розуміння Біблії, відкидаючи у ній деякі тексти як небожественні, а весь Старий Завіт взагалі є лише історичною книгою. Щодо християнських правд, то вважали: їх слід оцінювати не вірою, а власним розумом і приймати лише те, що є зрозуміло звичайній людині. Її головною цінністю вважали моральну поведінку, бо своїми чеснотами вона може уподібнитися Богу і так здобути спасіння. Антитринітарії заперечували, що Христос – Спаситель людей. Ця думка буцімто здатна позбавити людину прагнення до морального самовдосконалення. А ще називали Таїнства Церкви лише обрядами, а днем спокою вважали суботу. Відмовившись від участі у війні, вони мали пацифістські переконання¹⁴⁹.

Подібні погляди показують сучасні унітарні течії в протестантизмі, які об'єднані в Унітаріанську універсалістську асоціацію¹⁵⁰.

Погляди єговізму мають аналогії з іншими релігіями. Наприклад, з язичництвом. Насправді для простого свідка Єгови важливо насамперед вірити в те, що проголошує Керівний орган РОСЄ, який щотижня розробляє для всіх членів конкретні теми, в яких даються коментарі до єговістського перекладу Біблії. Тут бачимо, що в такій організації цілком присутня форма обожествлення верхівки, абсолютне поклоніння їй¹⁵¹, яке було рисою багатьох язичницьких релігій. Відомо, що в Давньому Єгипті віруючі обожнювали фараона, вважаючи його сином Божим. В Давньому Римі обожнювали імператора. В РОСЄ навіть Вечеря Господня уділяється не всім членам організації, а лише вузькому колу праведників з 144 тис. вибраних Єговою, які в різні часи вірно йому служили і були чи ще будуть взяті на небо¹⁵². Хто з них нині існує і має право на Причастя,

¹⁴⁹ Любащенко В.І. *Історія протестантизму*, 120-121.

¹⁵⁰ *Promoting Monotheism in the American Unitarian Tradition. A Brief History of Unitarian Christianity* // <http://americanunitarian.org/fisherhistory.htm>

¹⁵¹ На думку дослідника єговізму, «З усіх тоталітарних сект... секта 'Свідків Єгови' найбільше нагадує компартію» (Дворкин А.Л. *Сектоведение*, 170).

¹⁵² «Під час відзначання Спомину смерті Ісуса тільки невелика кількість Свідків Єгови споживає хліб та вино» (*Чому Свідки Єгови відзначають Господню вечерю не так, як інші релігії?* // [https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/господня-вечеря/\(2020\)](https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/господня-вечеря/(2020))).

визначає Керівний орган РОСЄ.

Ці факти показують прийняття свідками Єгови за істину не саму Біблію (в якій цифра 144 тис. має більш символічний, а не буквальный сенс), а її тлумачення начальствующими. А ті часто міняли і свої коментарі, і вчення, вносили у нього корективи, які мали однозначно приймати за правду члени секти. Наприклад, до 1953 р. єговісти вірили, що Бог-Єгова постійно знаходиться на зірці Альціон, сузір'я Плеяд. А в 1953 р. у них зникла згадка про зірку як місце проживання Бога. Інший приклад. Свідки Єгови відкидають Хрест Христовий, кажучи, що Ісус був розп'ятий на стовпі. Однак до 1931 р. вони цілком визнавали хрест, не сперечаючись з цим очевидним фактом. Але починаючи з обкладинки номера «Вартової башти» за 15 жовтня 1931 р. у них зникло зображення хреста і корони. Різні керівники секти по кілька разів міняли дати Другого пришествя Ісуса Христа. Спочатку це мало статися у 1914 р. (потім вони викручувались, кажучи, що мали на увазі «духовне пришествя»), надалі у 1918 р. та у 1925 р. На відміну від інших сект, які в таких випадках визнавали, що сталася помилка і пророцтво не збулося, єговістські лідери щоразу переінакшували свої ж пророцтва. Тепер у 1914 р. «Христос прийшов у Дусі», в 1918 р. Христос «увійшов в духовний храм і почав його очищати»¹⁵³. Таких прикладів багато, нові члени секти навіть не уявляють, що їх організація мала різні погляди на ті чи інші питання. Крім цього РОСЄ виробили різні табу, які характерні для язичницьких релігій. До прикладу заборона контактів з людьми інших віросповідань нагадує язичницьку заборону спілкуватися з людьми з інших племен; заборона на християнські свята і навіть відзнаку днів народження нагадує заборону на промовляння імен вождів племен через їх нібито наближеність до богів.

У II розділі вже частково зазначали зв'язок єговізму з юдаїзмом. Тут доповнимо, що своїм абсолютним монотеїзмом єговізм уподібнюється до різних юдеохристиянських сект, до прикладу назареїв (назарян), які прийнявши християнство продовжували слідувати Закону Мойсея, вважаючи його

¹⁵³ Там само, 171-172.

потрібним для християн, які вийшли з юдаїзму¹⁵⁴. Та саме подібний законницький дух – чітке слідування всім приписам Бруклінської корпорації показують свідки Єгови. Від іншої секти ебїонїтів¹⁵⁵ вони успадкували проведення спомину смерті Ісуса тільки один раз на рік. Ебїонїти також не вважали Христа Богом, бачили в Ісусі людину (сина Йосифа-тесяря і Марії), пророка, що оголошує прихід Месїї («глави ангелів»). Вони думали, що всякий, хто виконав заповіді Закону як Ісус також стане Христом, оскільки Ісус був людиною як всі інші. Єговїсти також заявляють: «ще задовго до народження Ісуса Біблія передрекла, що прийде той, кого Бог пошле, як Месїю, або Христа... У час свого хрещення Ісус став Месїєю, або Христом»¹⁵⁶.

Елементи юдейського монотеїзму проникали і в секти, які виходили з православ'я. У XVI-XVII ст. такими були до прикладу секти жидовствуючих (назва пішла від заперечення вчення про Пресвяту Трійцю) і феодосїан (від імені ченця-єретика Феодосїя Косого), які були поширені на землях Київської митрополїї. Косой навчав, що Бог є єдиний, бо так сказано у Мойсея, а Христос був звичайною людиною, бо у біблійному життєписі Христа стільки вигадок, що не піддається логїці. А оскільки у Христа немає тих якостей, які мав Бог, то не можна приймати версію про Його жертву і викуп з поняттям про Божественну Всемогутність. Смерть Христа для Косого є свідченням Його людської природи, адже Христос, незважаючи на біблійне твердження про Боговтілення, жив за законами людського роду, не подолавши ні страждань, ні смерті¹⁵⁷.

Монотеїстичні погляди показували пізніші секти XVIII-поч. XX ст., що вийшли з православ'я, наприклад деякі общини духоборів і хлїстів. Вони вважали, що Христос є Дух, що може втілюватися в різних людей (елементи

¹⁵⁴ *Схемы и пособия изучающим православное христианство. Ереси* // <https://azbyka.ru/shemy/tablistsa-eresi.shtml>.

¹⁵⁵ Ебїонїти – релїгїйна секта, що виникла з юдаїзму після зруйнування Єрусалимського храму в 70-х рр. н.е. Вела аскетичне життя, продовжувала практикувати Закон Мойсея. *Електронная еврейская энциклопедия. Иудеохристиане* // <https://eleven.co.il/judaism-trends/second-temple-period/11885/>; *Энциклопедия Кругосвет. Эбиониты* // https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/EBIONITI.html (2020); Kohler K. *Ebionites (from עִיּוֹנִים = «the poor»)*: // *Jewish Encyclopedia* // <http://jewishencyclopedia.com/articles/5411-ebionites> (2020).

¹⁵⁶ *Чого насправді вчить Біблія*, 38

¹⁵⁷ Любашенко В.І. *Історія протестантизму*, 72-74.

східного вчення про реінкарнацію), а також заперечували безсмертя душі¹⁵⁸. Секта Нового Ізраїля проповідувала, що Ісус Христос – не Бог, а проста людина, в яку втілилось Божество. Він найбільш досконалий на зразок пророків, що досягнув вищої святості, ступеня Божої Премудрості. А ще (порівняємо зі єговізмом) заперечували тілесне Воскресіння Христа, Який після смерті вознісся на апостолів, потім святих і праведних. У тих, що стануть праведниками, також може втілитися Христос. І оскільки Він вже перебуває у святих людях, то Його Друге приход вже відбувся. Христос незримо присутній на землі¹⁵⁹. Члени секти як і свідки Єгови не вірили у безсмертя душі, вважали себе духовно вибраним народом, який буде будувати Царство Боже на землі. Новоізраїльці відмовилися від авторитету Церкви, назвавши головним ворогом православне священство, будували общину на принципах братерства, однак жорстко підпорядковувались своїм лідерам, маючи ознаки теократичної організації. Подібною секті Нового Ізраїля була течія єговістів-ільїнців, що поєднувала елементи язичництва, юдаїзму і християнства, проповідувала есхатологічні пророцтва і очікувала близький приход Господа, а вірних інших релігій вважала слугами сатани¹⁶⁰.

Як бачимо, наведені порівняння показують, що єговізм насправді мало що принципово нового виклав у своєму вченні. Більшість його єретичних ідей здавна відомі в історії – як давніх вірувань, так християнства і новітніх релігійних рухів. Ці ідеї можна виявити також в ученнях інших сект і єретичних рухів – мормонів, мунітів, у різних групах Нового віку (New Age) чи Білого Братства. Таке поєднання різних єретичних ідей спирається ніби на традиційних релігіях, а насправді є їх спотворенням. Тому синкретичні секти на зразок єговізму є лжепророками або «вовками в овечій шкурі» (Мт 7:15).

В науці поєднання ідей з різних релігій в одному вченні чи течії називається релігійним синкретизмом, який оцінюється негативно. Не тільки

¹⁵⁸ Маргаритов С. *История русских мистических и рационалистических сект*. Симферополь: Тиврич.губ.тип. 1914, 186-190; Любашенко В.І. *Реформація*, 228-230.

¹⁵⁹ Кальнев М.А. (ред.) *Русские сектанты, их учение, культ и способы пропаганды*. Одесса: тип. Е.И. Фесенко 1911, 242-245.

¹⁶⁰ Шугасва Л.М. Хіліастично-есхатологічне сектантське об'єднання єговістів-ільїнців. *Українське релігієзнавство*, Київ 2005 (34), 66-73.

тому, що «релігійний синкретизм сьогодні є більш штучним, механістичним явищем, ніж органічним», а найперше через те, що це «процес зближення-заміщення віроучительних традицій», «заміщення понять Абсолютів», який може «привести до переосмислення концепцій спасіння та істини»¹⁶¹. А отже, синкретична сутність вчення РОСЄ є тією формою, якою організація приховує своє прагнення зсередини «розмити» християнство, замінити в ньому Істину на лжеправду. Релігійний синкретизм можна прирівняти до вірусу, що здатний знищити здоровий організм Тіла Христового. У цьому особлива небезпека єговізму не лише для Католицької і Православної Церков, а також і протестантських.

Як ця небезпека впливає на світогляд adeptів РОСЄ, покажемо у наступному розділі.

¹⁶¹ Латышев Д. М. Религиозный синкретизм: основные условия и причины возникновения, *Философия в XXI веке: вызовы, ценности, перспективы*. Екатеринбург: Макс-Инфо 2016, 299-303.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ ЄГОВІЗМУ НА СПОТВОРЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЕТИКИ

У церковній і науковій літературі вказано, що вчення РОСЄ негативно впливає на людей, спотворюючи їх світогляд. Погоджуємося і спробуємо це показати, бо шкідливість впливу єговістських ідей стосується не лише самих членів організації, а також інших людей, які можуть підпасти під дію її пропаганди через: а) поширювану єговістами літературу, б) проповіді у культових приміщеннях (Залах Царств), в) індивідуальний чи груповий вплив насамперед за допомогою бесід під час вуличного служіння. Деякі приклади візьмемо з діяльності свідків Єгови в Україні, наводячи конкретні факти.

Отже вчення РОСЄ негативно впливає на світогляд людини та її життя. Відбувається духовна деформація особистості, її відокремлення від суспільних, культурних, релігійних реалій. В Україні як і в інших країнах відбувається найперше через вплив журналів «Вартова башта» та «Пробудись!»¹⁶², де читаємо настанови Керівного органу РОСЄ членам організації. Часто бачимо єговістів, які називають себе піонерами (першопроходьцями у свідченні про Бога-Єгову), на вулицях України з цією літературою, яку вони не лише пропонують перехожим, а прагнуть проповідувати її зміст, втягуючи людей у дискусії. Під час цього єговісти часто використовують Біблію для підтвердження своїх аргументів, але беруть не свій переклад «Нового світу», а канонічні переклади. Такий прийом розрахований насамперед на те, щоб переконати перехожих у тому, що свідки Єгови є «правдиві» християни. Пропагандистське спрямування сектантських видань здатне сформувати «нові» погляди на Бога і Його творіння,

¹⁶² Ці періодичні видання РОСЄ виходять багатомільйонними тиражами двічі на місяць на 139 мовах світу. Крім цього організація видає брошури, буклети, книжки, які також масово поширює по світі; у 1996-2019 рр. вийшло більше 9 млн примірників цієї продукції на 200-х мовах (*Звіт про служіння // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/2019-звіт-службовий-рік/звіт-2019-рік/>*). Як бачимо, РОСЄ прагне охопити своєю пропагандою якомога більшу кількість людей, тому поширення цієї літератури є дуже важливою ланкою діяльності РОСЄ.

а також подає шаблонні взірці єговістського розуміння соціальної етики. Рядові члени організації зобов'язуються під послухом приймати все, що їм нав'язується зі штаб-квартири РОСЄ у Брукліні (передмістя Нью-Йорка) через старійшин, які очолюють спільноти РОСЄ у різних регіонах. Так керівництво організації «духовно кормить» своїх «підданих».

Слова Ісуса, записані в Матвія 24:45, чітко показують, що в час кінця на землі буде діяти вірний і розсудливий раб. В Об'явленні 12:17 його членів названо «позostalими» з насіння жінки. Як група, цей останок призначений над усім земним маєтком Христа. «Маєток», про який дбає вірний управитель, – це все, що належить Пану на землі, включаючи земних підданих Царства і споруди, які використовують для поширення доброї новини¹⁶³.

Маючи відповідальність перед «вірним та розсудливим рабом», свідки Єгови ухиляються від будь-якої земної влади, відокремлюючи себе від виконання громадянських обов'язків: участі у виборах і політичному житті, посідання державних посад, роботи у судах, служби в армії, відмовляються від клятви, присяги державному прапору, відзнаки державних свят. Єговісти вважають себе добрими громадянами держави, але попри те зберігають, як вони твердять, політичний і суспільний нейтралітет. Свідки Єгови наголошують, що правдиві християни не можуть брати участь в політичних процесах, бо це буде служіння земній, а не небесній владі – владі Єгови. Виправданням такої позиції єговісти вважають приклад Ісуса Христа та апостолів, котрі відмовилися від політичного лідерства¹⁶⁴. Для підтвердження своєї аполітичної позиції свідки Єгови знову посилаються на вирвані з контексту цитати зі Святого Письма.

Наприклад: «Тоді Ісус, знаючи, що його збираються схопити і зробити царем, знову пішов сам на гору» (Іов 6:15), «Я передав їм твоє слово, але цей світ їх зненавидів, бо вони, як і я, не належать до світу» (Іо 17, 14), «Отже, ми – послі замість Христа, так, ніби Бог через нас звертається до людей із закликом. І замість Христа ми благаємо: «Примиріться з Богом» (2 Кор 5:20).

Але ці цитати аж ніяк не є вказівкою Господа на відвернення від служіння світові. Дані цитати закликають учнів Ісуса проповідувати Добру Новину по цілому світу і примирити людей з Богом, а не зробити їх асоціальними.

¹⁶³ *Вірний управитель і його керівний орган*, Вартова башта, 15 червня 2009, 22.

¹⁶⁴ Кнох Z. *Histories of the Sacred and Secular. Jehovah's Witnesses and Secular World*. Oxford: Department of history Oxford Brookes University 2000, 61.

Свідки Єгови називають себе посланниками Єгови, а не тими, хто підпорядковується світській владі, бо, на їх погляд, не можна об'єднати протилежне – служіння світу, в якому панує зло, і проголошення Царства Божого. РОСЄ вважає державну владу неспроможною впливати на позитивні зміни у суспільному житті, на досягнення взаєморозуміння між людьми і народами, на встановлення миру у світі. А отже єдину надію на мир, злагоду, суспільні блага потрібно покласти на Бога-Єгову, який звільняє своїх посланників від служіння державі, в якій ті мешкають.

Хоч би якими благородними були зусилля людей, досягнути єдності неможливо. Це дивує дослідників Біблії, адже Боже Слово каже: «Не в силі людини, коли вона ходить, кермувати своїм кроком» (Єремії 10:23)... Людські уряди мало що можуть зробити...¹⁶⁵

Тому єговісти навіть хваляться відмовою від підтримки урядів і від участі в політичному житті держави:

Ми не просуваємо нічиїх інтересів, не голосуємо за політичні партії чи кандидатів, не балотуємося на урядові посади... Ми наслідуємо приклад Ісуса ... виявляємо відданість Божому Царству¹⁶⁶.

Звідси РОСЄ навчає, що присяга державі є великим гріхом ідолослужіння, а почуття патріотизму взагалі шкідливе для людини. Часто не знаходячи аргументів у Біблії, вони при цьому виправдуються іншими текстами:

У важкі для держави періоди патріотичний запал часто дає людям відчуття єдності й могутності та пробуджує дух співпраці і громадської свідомості. Однак «патріотизм потенційно небезпечний, як і будь-яке інше почуття», говориться в журналі «Нью-Йорк таймс мегезін»¹⁶⁷.

Тому нібито і служба в армії є і відходом від служіння Єгові, бо

В «Енциклопедії релігії та війни» (англ.) сказано: «Перші послідовники Ісуса відмовлялися брати участь у війнах та виконувати військову службу», оскільки були переконані, що це «несумісно з Ісусовим принципом любові та з його наказом любити ворогів»¹⁶⁸.

і навіть відмовою від християнства («забуваючи» про те, що перші

¹⁶⁵ Чи можливо об'єднати світ?, Вартова башта, 1 грудня 2007, 5.

¹⁶⁶ Чому Свідки Єгови дотримуються політичного нейтралітету? // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/політичний-нейтралітет/> (2020).

¹⁶⁷ «Спасіння належить Єгові» // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/w20020915/Спасіння-належить-Єгові/> (2020).

¹⁶⁸ Чому Свідки Єгови не беруть участі у війнах? // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/чому-ви-не-берете-участі-у-війнах/>

християни відмовлялися служити армії язичницького Риму):

Християни I століття жили згідно зі словами Ісуса. В «Енциклопедії релігії» (англ.) говориться: «Ранні отці церкви, у тому числі Тертуліан та Оріген, підтвердили, що християни відмовлялися позбавляти людей життя і саме це було причиною того, чому вони не служили в римській армії»¹⁶⁹.

РОСЄ не заохочує навіть альтернативну військову службу, бо вважає, що вона є компромісом зі злом. Хоча сама альтернативна служба допускається. В Україні юнаки – члени єговістських громад відпрацьовують свій строк служби у шпиталях, комунальних підприємствах, на будівництві, в лісництвах, у догляді за літніми людьми. Відмовляючись від служби в армії, вони посилаються на Закон України «Про внесення змін до Закону України ‘Про альтернативну (невійськову) службу’»¹⁷⁰, який створив сприятливі умови для багатьох сект.

Відмова від армії, заміна її альтернативною службою, яку також прагнуть уникнути, потім – пацифізм. Так єговісти виправдовують неучасть навіть у справедливій війні, яка стосується захисту Батьківщини і людей та самих єговістів. На початку російської експансії в Україні, 1 листопада 2015 р. вийшов часопис РОСЄ під заголовком «Який погляд Бога на війну?»¹⁷¹. У ньому гостро виступає осуд зі сторони РОСЄ країн, які беруть участь у бойових діях. Пояснюється це тим, що війна має місце тільки тоді, якщо її благословляє і веде Бог. В давні часи це було можливим, бо сам Єгова провадив війни, щоб захистити єврейський народ. Спекулюючи на біблійній історії, з якої журнал залишив тільки ті сторінки, що виправдовують позицію РОСЄ, він зазначає: коли євреї не прийняли Христа, Бог перестав воювати на стороні ізраїльського народу. Надалі Бог вже не вів бойових дій через перших християн, щоб позбавити їх римського панування. Тому Божі служителі мають чекати, поки Бог прийде і почне останню битву з силами зла у війні Армагеддон¹⁷². Але на підтвердження цього знову неправильно тлумачать Біблію:

¹⁶⁹ Чи можна довіряти релігії, якщо йдеться про участь у війнах? // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20130701/релігія-і-участь-у-війнах/>

¹⁷⁰ Про це свідчить колишній свідок Єгови у своєму відеоматеріалі: Свідки Єгови колись і тепер // <https://www.youtube.com/watch?v=-quj9wkjNU&t=460s> / (2020).

¹⁷¹ Який погляд Бога на війну?, Вартова башта, 1 листопада 2015, 4.

¹⁷² Там само, 6.

За дорученням Бога у тій майбутній війні проти несправедливих воюватимуть не люди, а Його Син, Ісус Христос, та інші могутні духовні створіння. Ці небесні війська назавжди покінчать з усім гнітом (Ісаї 11:4; Об'явлення 19:11-16). До нашого часу погляд Бога на війну не змінився. Він досі вважає її законним способом покласти край гніту і злу. Але, як показує історія, лише Бог по праву визначає, коли відбуваються війни і хто братиме в них участь¹⁷³.

Однак у біблійному тексті немає ніяк застанов проти того, щоби вести справедливу війну, приклад чого показував і Сам Господь.

Ставлення свідків Єгови до держави і своїх громадянських обов'язків впливає також на їх відсторонення від суспільного життя. Вони вже відмовились, як це буває на початку появи сект, від обмежень щодо одягу, напоїв та їжі, проте надалі залишають прояви відчуженості до «світу». Тому є ще багато речей, які свідку Єгови заборонено. Заборонено зокрема виявляти суспільну активність, брати участь у громадських і культурних організаціях, суспільних і міжконфесійних заходах, світських молодіжних чи жіночих акціях, займатися філантропією, багатьма видами спорту, навіть якщо там немає боротьби чи проливання крові, працювати на заводах по виготовленню зброї чи тютюну.

Подумаймо, завдяки чому люди почуваються щасливими. Декому приносить задоволення робота, спорт або хобі. Інші отримують радість від того, що дбають про сім'ю чи друзів... але наше життя має вищу мету. На противагу тваринам, ми можемо дізнаватися про нашого Творця і вірно йому служити. Коли ми це робимо, то відчуваємось щасливими¹⁷⁴.

А також:

Біблія каже, що поклонятися Богу спільно з людьми інших конфесій – все одно що впрягатися у нерівне ярмо, адже це завдасть шкоди вірі християнина (2 Коринфян 6:14-17). Тому Ісус настійно радив своїм учням не брати участі у міжконфесійній діяльності¹⁷⁵.

Така позиція робить свідка Єгови «іншим», відокремленим від буденного світу. РОСЄ не розглядає суспільство як спільноту людей, гідну співпраці та підтримки. Єдиною громадою, що піклується про людей, є для свідка Єгови його організація, яку на місцях представляють її окремі ланки, об'єднані для проповіді

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Відкидайте світське мислення // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/вартова-башта-вивчення-листопад-2017/відкидайте-світське-мислення/> (2020).

¹⁷⁵ Чи Свідки Єгови беруть участь у міжконфесійній діяльності? // <https://www.jw.org/uk/свідки-егови/найпоширеніші-запитання/міжконфесійна-діяльність/> (2020).

у Залах Царства¹⁷⁶. Але це піклування стосується лише самих єговістів, доля інших людей, які не є членами РОСЄ, їх мало обходить, бо вони «відокремлені». Можна сказати, що така фальшива мораль як і саме вчення формує у свідків Єгови вороже ставлення до світу та навколишніх. До прикладу, в листопаді 2020 р. у Львівській області свідок Єгови жорстоко вбив жінку – свою сусідку лише за те, що вона зробила йому зауваження¹⁷⁷.

Свідки Єгови вважають себе членами «нової родини» – міжнародної організації, яка по цілому світі має «громадян», що підпорядковані її керівникам. Теократична РОСЄ створила цілу систему управління «вірними служителями», які свої сили і ресурси повинні віддавати на розбудову організації. У деяких номерах «Вартової башти» і «Пробудись!» є статті, де засуджують віруючих, які витрачають час на працю та заробляння грошей для себе, а не для РОСЄ¹⁷⁸. Це засудження мотивується наступним: 1. Заробляння «зайвих» грошей може призвести до фізичних та психологічних захворювань. 2. Гроші можуть стати людині за ідола. 3. Якщо людина буде надмірно працювати, тоді мало часу буде приділяти на проповідь про Боже Царство.

Такими настановами керівництво РОСЄ насправді використовує простих свідків Єгови як безкоштовну робочу силу, вони стають її гвинтиками, які мають зміцнювати фінансовий стан організації. До прикладу можна навести майже рабську працю членів РОСЄ у Бетелі¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Penton M.J. *Apocalypse Delayed The story of Jehovah's witnesses*. Toronto: University of Toronto press 1997, 201, 372.

¹⁷⁷ *Вголос*. Свідок Єгови вбив жінку за зауваження: деталі трагедії у Львівській області // https://vgolos.com.ua/news/na-lvivshyni-svidok-yegovy-vbyv-zhinku-detali-tragediyi-ta-video_1332285.html (03.11.2020).

¹⁷⁸ *Гроші – пан чи слуга, Пробудись!*, березень 2009; *Чи Бог обдаровує багатством?*, Вартова башта 1 вересня 2009; *Врівноважений погляд на гроші, Пробудись!*, вересень 2015; *Чи може зашкодити любов до грошей, Пробудись!*, червень 2007.

¹⁷⁹ Єврейське слово Бет-Ел означає «дім Божий». Про нього читаємо: «І злякався він і каже: 'Яке страшне це місце! Це ніщо інше, як дім Божий, і це ворота небесні!' Рано-вранці встав Яків, узяв камінь, що його був поклав собі під голову, і поставив його як стовпа та й налив олії вгорі його. І назвав він те місце – Бетел, однак раніше те місто звалось Луз» (Бут 28, 17-19). Єговістський Бетел виглядає на комуну. Для РОСЄ це «Унікальне місце, де члени родини служать на благо інших. В усіх Бетелях служать християни і християнки, які присвятились виконанню Божої волі і вирішили повночасно займатися справами Царства... Жоден з них не отримує зарплатні, але всі забезпечуються житлом і харчуванням, а також кишеньковими грошима для особистих витрат. Кожен у Бетелі має своє призначення: хтось виконує офісну роботу, а хтось працює на кухні чи в їдальні. Інші служать у друкарні чи в палітурній майстерні, прибирають, виконують ремонтні роботи тощо» (*Що таке Бетель* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/воля-єгови/what-is-bethel/> (2020).

В цих центрах безкоштовно працюють десятки тисяч людей. Перед поїздкою в Бетел єговісти проходять спеціальну підготовку в «Школі теократичного служіння». Умови праці і проживання у Бетелі багато вчених і журналістів називають жахливими. Працівники тут позбавлені офіційної заробітної платні, регулярних вихідних, вільного часу для себе. Жорсткі правила у Бетелі часто ведуть до напруженості, психологічних аномалій, алкоголізму, в яких свідки Єгови шукають фізичної і душевної розрядки. А незначні гроші, які працівники отримують на свої елементарні потреби, витрачаються переважно, за вказівками керівництва, на купівлю релігійної літератури, яку потім роздають на вулицях. Використовуючи майже рабську роботу вірних, керівництво РОСЄ отримує неабиякий фінансовий прибуток і ресурси від сотень тисяч людей у багатьох країнах. Про значний прибуток організації та розкішне життя її керівників неодноразово писали дослідники і світові засоби масової інформації¹⁸⁰.

Ще одним проявом антисупільної позиції РОСЄ є її критичний погляд на інші, в тому числі християнські релігії, що формує у членів організації негативне, іноді навіть вороже ставлення до вірних інших церков. Як наслідок свідки Єгови цілком заперечують будь-який міжрелігійний діалог¹⁸¹.

РОСЄ навчає, що всі Церкви протягом історії показали неспроможність нести людям християнські цінності. І лише свою організацію вважають єдиною моральною. Цими твердженнями єговізм фактично протиставляє себе світовому християнству. Найбільшою вадою християнських церков єговісти вважають їх співпрацю з державою. А це для РОСЄ не припустимо, тому діалог з такими церквами і релігіями означає співпрацю із силами зла. Особливо негативно оцінює РОСЄ єкуменічний рух, посилаючись на перших християн, які не знали цього¹⁸². Однак РОСЄ ніби забула, що Біблія прямо закликає – «щоб були всі одно..., щоб увірував світ» (Йо 17:21), тому сучасне християнство сповідує цю

¹⁸⁰ Дворкин А.Л. *Сектоведение*, 169-190.

¹⁸¹ РОСЄ опублікувало багато статей на цю тему. До прикладу: «Як розпізнати правдиву релігію», «Чи релігія втрачає свій вплив», «Чи правдива релігія лише одна?», «як важливо, яку релігію ви обираєте», «Чи можливо об'єднати світ», «Чи релігія відживає своє?», «Шість вчень, які спотворили християнство» і т.д. Цією продукцією РОСЄ прагне сформувати у читача негативне ставлення до інших релігій та розпалює міжрелігійні конфлікти.

¹⁸² Кнох Z. *Histories of the Sacred*, 206.

важливу Божу настанову і прагне її сповнити.

Ранніх християн також критикували за їхнє твердження, що вони володіють правдою про єдиного правдивого Бога. Вони не погоджувалися на єкуменізм чи на міжконфесійні зв'язки... На відміну від досить поширеної терпимості, характерної для інших культів, вони проголошували, що мають остаточну правду¹⁸³

Бачимо, як викривляючи факти історії і Слово єговісти критично ставляться до християн, які намагаються примиритися один з одним. Відкинення співпраці з суспільством і діалогу зі світовими релігіями ґрунтується насправді на поглядах засновників секти Чарльза Рассела і Джозефа Руттерфорда. Вони прагнули заперечити походження своїх ідей від протестантських учень, насамперед адвентизму, а також зв'язок з іншими єресями, тому проголошували якусь самотність, неповторність єговізму. Навіть сам термін «релігія» для єговістів набув негативного значення. Руттерфорд заявляв, що «релігія є жорстоким ворогом всіх християн», тому вважав слово релігія фальшивим. Для РОСЄ всі християнські релігії є фальшивими. В середині ХХ ст. керівники секти проголошували: «Релігія – це пастка». Тому свідки Єгови і нині переконані, що всі релігії створені сатаною, щоб відводити людину від Бога, отже з ними не можна вести діалог¹⁸⁴.

Така позиція пов'язана, як вже бачили, зі спробами виправдатися авторитетом Біблії, яку засновники і керівники секти хочуть «приватизувати», пропонуючи її «нове трактування». Це природно вилилось у те, що найбільшу критику РОСЄ звернув на християнські Церкви. Чимало видань організація спрямовує проти католиків, протестантів і православних. Єговісти зазначають, що вчення «неправдивих» християн є оманливими для тих, хто шукає істинного біблійного знання, релігійні обряди є язичництвом. Свідки Єгови переконують, що три християнські гілки не варті довіри, бо самі критикують одна одну. Замовчуючи при цьому, що не всі християни є сповідниками Христової Істини і тому серед них постали розділення, про що провіщав Господь у Своєму Слові, єговісти замовчують факти внутрішньої боротьби між своїми керівниками,

¹⁸³ Ранні християни і світ // *Вартова Башта оголошує Царство Єгови*. Б.м. 1993, 6.

¹⁸⁴ Клох Z. *Histories of the Sacred*, 216.

розколів у своїй організації, появи груп, які не підпорядковуються лідерам Бруклінської корпорації. Замовчуючи це, верхівка секти насправді прагне підштовхнути адептів до ворожості до інших віруючих та їх співпраці у сферах суспільного життя, які потребують допомоги Церкви¹⁸⁵.

Приклад України є конкретним проявом такої позиції. Свідки Єгови цілком уникають міжрелігійних зустрічей чи акцій, публічно (найперше у своїх проповідях і бесідах під час вуличного служіння) критикують екуменічні ініціативи християнських церков. Так, у жовтні 2011 р. у м. Нововолинську відбувся семінар-диспут між православними та свідками Єгови. На захід, про який було заздалегідь домовлено з місцевою громадою РОСЄ, прийшли православні владики і священники та чимало вірян. Однак єговісти свого слова не дотримали і відмовились від участі¹⁸⁶. Інший приклад. В Україні діє Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, яка прагне об'єднати зусилля різних релігій України для її духовного відродження, здійснення благодійних проектів, пропаганди поваги та рівноправ'я в українському суспільстві. Однак свідки Єгови критично оцінюють діяльність таких організацій, вважаючи їх шкідливими, які нібито відволікають людину від служіння Богові.

Єговісти цілком ігнорують різні громадські товариства та спілки (християн-медиків, освітян, журналістів, капеланів), в яких християни України об'єднані для служіння Батьківщині і людям. А отже вчення РОСЄ слід вважати ідейною платформою вилучення тисяч єговістів-українців з життя країни, позбавлення їх дітей майбутнього як громадян своєї держави.

Вважаючи себе єдиною істинними християнами свідки Єгови запевняють, що представляють найбільш моральну¹⁸⁷ організацію, яка найкраще розкрила

¹⁸⁵ Knox Z. *Histories of the Sacred*, 220.

¹⁸⁶ *Уперше в Україні відбувся семінар-диспут між православними та Свідками Єгови* // https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/12852-upershe-v-ukrayini-vidbuvsya-seminar-disput-mizh-pravoslavnimi-ta-svidkami-yegovi-fotoreportazh.html (3.11.2011).

¹⁸⁷ «Члени секти постійно наголошують на високому моральному стандарті їхньої організації. Однак в середині секти існує своє, відмінне від загально визнаного, розуміння поняття «обман». Люди, які не є адептами секти або скептично ставляться до її науки, трактуються як вороги, стосовно яких проводиться особлива політика, яка полягає у замовчуванні і спотворенні певних фактів, відвертій демагогії, перекрученні тексту Біблії, що є нічим іншим, як обманом. Така тактика носить назву «стратегії теократичної війни». Цит. за: Волинець О. Вплив сект на новітніх релігійних рухів на свідомість українського народу, *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр.*, Львів 2008-2009 (21), 62-65.

етичні настанови Єгови. У багатьох розмовах з ними можна почути, що саме єговісти є високоморальними людьми, які вміють відрізнити добро від зла, виявляють кращі людські якості, найбільше цінують сімейні цінності. Не випадково значну частину статей у своїх часописах РОСЄ приділяє питанням етичної поведінки, піклування про «моральне здоров'я» людини, будувannya щасливого шлюбу, відносин між чоловіками і жінками, виховання дітей та їх захисту, шкідливих людині залежностей. Але використовуючи авторитетні заповідані Богом етичні настанови християнства, РОСЄ насправді забуває про них як тільки хтось із родини хоче покинути секту. Його одразу позбавляють сімейного спілкування, зовсім не зважаючи на сімейне благо.

Приклади таких дій подають засоби масової інформації, про це оповідають самі колишні єговісти у своїх інтерв'ю¹⁸⁸. Отже, з одного боку, єговісти кажуть, що сприяють створенню міцних сімей в своєму середовищі, а також серед знайомих чи сусідів. З іншого боку, заявляють, що непорозуміння у сім'ях знайомих виникає через те, що одне (чи обидва) з подружжя ще не є свідком Єгови. Якщо ж хтось з єговістів хоче вийти з секти, то має причини у своїх недоліках, сам провокує конфлікти у родині. Очевидно, що випадків виходу єговістів із секти стає все більше, бо керівництво РОСЄ почало активно закликати до збереження подружжя, навіть якщо хтось не хоче більше належати до секти¹⁸⁹. Якщо хтось виходить «з рідних», свідки Єгови дають таке пояснення:

А що, коли виключають когось із рідних? Це може стати справжнім випробуванням нашої відданості Єгові, особливо якщо нас із виключеним об'єднували міцні родинні узи. Як нам обходитися з виключеним родичем? Неможливо обговорити кожну ситуацію. Розгляньмо лише два типових випадки. Іноді виключений член сім'ї продовжує жити разом з найближчими родичами. Оскільки його виключення не кладе край сімейним узам, усі члени сім'ї і далі разом займаються буденними справами. Але слід пам'ятати, що своєю поведінкою виключена особа свідомо порвала духовні зв'язки з вірними Богу членами сім'ї. Отже віддані Богу члени сім'ї більше не можуть спілкуватися з виключеним на духовні теми. Наприклад, якщо виключений присутній на сімейному поклонінні, він не братиме участі в обговоренні. Однак якщо виключений

¹⁸⁸ «Тоталітарна секта, яка промиває людям мізки» – інтерв'ю з колишнім Свідком Єгови зі Львова // <https://www.032.ua/news/2623573/totalitarna-sekta-aka-promivae-ludam-mizki-intervu-z-kolisnim-svidkom-egovi-zilvova> (9.01.2020); Листок 4. Письмо бывшего «Свидетеля Иеговы» // <https://www.kupola.info/osnovy-veruy/missionerskii-listok/listok-4-pismo-byvshego-svidetelja-iegovy/>; Опыты Бывших Свидетелей Иеговы // <https://www.4jehovah.org/ru/бывшие-свидетели-иеговы/опыты-бывших-свидетелей-иеговы/> (2020) та ін.

¹⁸⁹ Свідки Єгови руйнують сім'ї чи зміцнюють їх? // <https://www.jw.org/uk/свідки-егови/найпоширеніші-запитання/сімейні-стосунки/> (2020).

є неповнолітнім, на батьках і далі лежить відповідальність за його навчання і виховання. Тому любов спонукуватиме їх проводити з такою дитиною біблійне вивчення¹⁹⁰.

Такі ніби поблажливі рекомендації є насправді прагненням зробити все, щоб повернути колишнього свідка Єгови у секту, використовуючи для цього його сім'ю, його родинні зв'язки і почуття. Бо на практиці, коли хтось з подругів хоче залишити секту, то сторона, яка залишається в громаді, піддається великому тиску і шантажу. Коли чоловік чи дружина хоче покинути громаду свідків Єгови або висловить бодай якийсь сумнів у вченні РОСЄ, то інша половина зразу йде до старійшини свого зібрання. Якщо людина покидає громаду, то з такою навіть не можна спілкуватися одновірцям, а отже фактично і членам сім'ї. Заборонено навіть казати «Привіт», бо це може привести до розмови. Інструкції, розроблені РОСЄ, радять сім'ям обмежити спілкування з відступниками, особливо дітей, навіть якщо це їхній батько чи матір. Свідки Єгови – члени його громади – мають ігнорувати такого, допоки він не розкається і не повернеться. Якщо цього не відбудеться, то для єговістів краще, щоб сім'я розпалася. Особливо страждають від такої позиції жінки, бо вони мають в єговістських сім'ях дуже обмежені права і повинні виявляти цілковитий послух чоловіку. За теократичним принципом самої РОСЄ єговістські родини також авторитарні¹⁹¹.

Взагалі думки окремої особи для тоталітарної секти не важливі. Вона не має право на критику, дискусію чи будь-яку свою думку стосовно вчення і культової практики в громаді. Колишні свідки Єгови оповідають, що в секті діють свої «не писані», а насправді чітко регламентовані організацією норми. До прикладу, нормальним вважається для свідка Єгови донести на свого товариша вищому керівництву, якщо той виявляє сумніви. РОСЄ строго відокремлює людину від зовнішнього світу. Відбувається жорстокий контроль людей в секті через регулярну звітність, що вони робили протягом місяця, скільки часу витратили на проповідництво. Пильний контроль відбувається не тільки за

¹⁹⁰ Як ставитися до виключеної особи? // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/божа-любов/виключена-особа/> (2020).

¹⁹¹ Про наведену практику у родинх свідків Єгови: «Тоталітарна секта, яка промиває людям мізки» // <https://www.032.ua/news/2623573/totalitarna-sekta-aka-promivae-ludam-mizki-intervu-z-kolisnim-svidkom-egovi-zilvova/> (2020).

адептами секти, але й за тими, хто її покинув. Свідки Єгови вірять в те, що будь-яка інформація не від керівництва є неправдивою. Такий тип життя робить члена секти фактично рабом, який відмовляється від власної думки¹⁹².

У своїх журналах РОСЄ закликає читачів взагалі позбутися незалежної позиції стосовно віри і общинної моралі. Якщо у когось вона виникне, це буде означати, що людина сумнівається в Єгови і Його організації. Так заявляють єговісти і тим самим вводять людину в страх. Найчастіше людина боїться втратити спілкування зі збором і опинитися через це в ізоляції¹⁹³.

Наведемо подібні прийоми маніпуляції свідомістю і почуттями людини, яку слід будь-що втримати в організації:

Чи справді необхідно уникати будь-яких контактів з виключеним? Так, і для цього існує кілька причин. По-перше, цим ми покажемо, що віддані Богу та його Слову. Ми слухаємось Єгову не лише тоді, коли це легко, але й коли дуже важко. Любов до Бога спонукає дотримуватися всіх його наказів, адже ми усвідомлюємо, що він справедливий та люблячий і що його закони йдуть нам лише на добро... По-друге, якщо ми не спілкуємося з нерозкаяним грішником, то захищаємо себе і решту членів збору від духовної та моральної нечистоти і сприяємо добрій репутації збору... По-третє, те, що ми сумлінно дотримуємося біблійних принципів, може принести користь самому виключеному. Підтримуючи рішення судового комітету, ми, можливо, торкнемося серця людини, яка згрішила і поки що не прийняла допомоги від старійшин. Втративши дорогоцінні стосунки з близькими людьми, грішник, можливо, буде більш схильний опам'ятатись, усвідомити серйозність вчиненого гріха і докласти зусиль, щоб повернутися до Єгови¹⁹⁴.

Часто люди приєднуються до свідків Єгови в дорослому віці. Але РОСЄ більшу вагу надає вихованню дітей, щоб вони зростали під пильним оком дорослих сектантів, в атмосфері проповідей і підготовки до участі в організації. Спеціальним прийомом виховання дітей як вірних свідків Єгови присвячено багато брошур та книг. Інформація у них сповнена цитатами зі Святого Письма, вирваними з контексту. Ними підтверджується чимало настанов дітям і їх батькам, ніби це не керівництво секти, а сам Господь звертається до них. При цьому чимало настанов стосується відвернення дитини від світу через його

¹⁹² Там само.

¹⁹³ *Рассуждая со свидетелями Иеговы при помощи Писания* // https://azbyka.ru/otechnik/sekty/rassuzhdaja-so-svideteljami-iegovy-pri-pomoshhi-pisanija/2_6/ (2020).

¹⁹⁴ *Як ставитися до виключеної особи?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/божа-любов/виключена-особа/> (2020).

змалювання як середовища суцільного зла та аморалізму. А поряд подаються і корисні поради (не зловживати Інтернетом, відвертатися від аморальної поведінки і вчинків), які оцінюються переважно як особливий здобуток організації, бо ніби тільки родини свідків Єгови можуть піклуватися про добру сім'ю і виховану дитину. На запитання «Чому складно знайти доброго радника у вихованні дітей?», єговістський журнал відповідає: «... молоді батьки брали приклад зі своїх батьків, що керувалися релігійними переконаннями»¹⁹⁵.

Перебуваючи у суспільній ізоляції, єговістські сім'ї чинять подібний вплив на своїх дітей, які часто ростуть замкнутими. Одним з прикладів цього є відсутність у свідків Єгови святкування днів народження. Вони вважають, що це свято має язичницьке походження, а перші християни не мали такого звичаю. І, як завжди, на поміч собі беруть Біблію: «Повчаємо вас, брати, ім'ям нашого Господа Ісуса Христа, щоб ви сторонилися кожного брата, який поводить себе негідно, всупереч традиції, яку ви перейняли від нас» (2 Фил 3, 6). Дана цитата вкотре вирвана із контексту і насправді не має ніякого відношення до святкування чи не святкування дня народження.

Таким прийомом – оголошенням себе «чистими християнами», які найкраще розуміють Слово Боже – єговісти переглядають на свій розсуд чимало традицій, яких тримаються християни. Єговісти заявляють, що Христос заповів лише спомин Своєї Смерті, а в Біблії зовсім немає згадок, щоб хтось святкував дні народження. Але ми знаємо, наскільки важливою у Святому Письмі є подія народження Господа нашого Ісуса Христа. І добре розуміємо, якою обділеною відчуває себе дитина, якщо її в єговістських родин позбавляють цього дня. Свідки Єгови пояснюють своє рішення якимись свідченнями дітей, зводячи свято чи до матеріального, чи до якоїсь релігійної зустрічі:¹⁹⁶

«Мені більше подобається отримувати подарунки несподівано» (Теммі, 12 років);

«Хоча я не отримую подарунків на день народження, батьки все-таки купують мені дарунки в інший час. Мені так більше подобається, тому що це завжди несподіванка» (Грегори, 11 років).

«Думаєте, десять хвилин, кілька тістечок і пісня – це вже вечірка? Прийдіть до нас додому,

¹⁹⁵ *Виховання дітей. Сім кроків до успіху*, Пробудись!, серпень 2007, 4.

¹⁹⁶ *Чому Свідки Єгови не святкують днів народження?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/дні-народження/> (2020).

і ви побачите, що таке справжня вечірка!» (Ерік, 6 років)¹⁹⁷.

На прикладі України бачимо, що таке виховання дітей, яке спрямоване «вберегти» дитину від світу, робить дітей насправді агресивними до світу. Два роки тому в Керчі сталася жахлива подія, яку вчинив хлопець з єговістської родини. Він вчинив масовий розстріл в одному з коледжів міста¹⁹⁸. Отже, виховання в його родині не принесло добрих плодів, а навпаки зробило хлопця жорстоким, і через це він сам загинув.

Але особливо небезпечним проявом маніпуляції свідомістю людини, який не лише позбавляє її комфортного духовного, а також фізичного життя, є виголошена вченням РОСЄ заборона на переливання крові. І знову керівники організації посилаються на Біблію, а найбільше на Старий Завіт, зокрема на Бут 9, 4 і Лев 17, 14, де йдеться, насправді, про заборону нечистої їжі для народу Ізраїлю. Ця заборона «від м'яса задушених тварин і від крові» була повторена юдеям у Дії 15, 20¹⁹⁹. Але у цих настановах не сказано про кров людини, лише про заборону на нечисту їжу, що стосувалась Ізраїлю. А в тлумаченні РОСЄ, оскільки кров є ознакою життя будь-якої істоти, то Єгова заперечує людям використовувати свою кров для переливання. Бо це нібито є неповага до Бога, який є джерелом життя. Керуючись таким дивним розумінням Біблії, РОСЄ запевняє, що цим сповняє Божі поради щодо чистоти людського тіла, убезпечення людини від хвороб і взагалі сприяє покращенню медицини своїми особливими методами оздоровлення людей, які мають стати стандартом для людства²⁰⁰. РОСЄ запевняє:

Хоча погляд Свідків Єгови відмінний від «загальноприйнятої думки», чимало лікарів погоджуються з ним. Саме завдяки твердій позиції Свідків Єгови було розроблено ряд нових медичних процедур, що зменшують крововтрату під час операцій. Тепер їх застосовують у лікуванні не лише Свідків Єгови. Однак, основна причина того, чому Свідки відмовляються від переливання крові, викладена в Біблії²⁰¹.

¹⁹⁷ Там само.

¹⁹⁸ Напад у коледжі в Керчі: що відомо про юнака, який влаштував криваву бійню // <https://ua.112.ua/avarii-pr/napad-na-koledzh-u-kerchi-shcho-vidomo-pro-iunaka-iauyi-vlashtuvav-kryvavu-biiniu-466367.html> (18.10.2018).

¹⁹⁹ Що каже Біблія про переливання крові? // <https://www.jw.org/uk/bibliini-vchennja/zapitannya/biblija-pro-perelivannya-krovi/> (2020)

²⁰⁰ Чому Свідки Єгови відмовляються від переливання крові? // <https://www.jw.org/uk/svidki-egovi/najpoшиrenishi-zapitannya/svidki-egovi-chomu-vidmovlyajutsja-vid-perelivannya-krovi/> (2020)

²⁰¹ Правда про аборти, Пробудись!, червень 2009, 30.

У своїх часописах РОСЄ веде пропаганду проти переливання крові. До прикладу у журналі «Пробудись!» читаємо статтю «Наскільки безпечною є кров, перевірена на ВІЛ?». У ній написано, що навіть якщо тест не виявить у крові ВІЛ, все одно залишається небезпека заразитися, бо кров може ще не показати наявність антитіл. Висновок статті: «Свідки Єгови вже давно дотримуються біблійних вказівок «стримуватися від... крові» (Дії 15, 29). Це захищає їх від небезпеки і показує, наскільки мудро слухатись Божих настанов»²⁰²

Однак переливанням крові було врятовано мільйони життів і сучасна медицина взагалі не може існувати без плазми, не зможе робити операції, навіть створювати ліки проти вірусу COVID. Зараження можуть статися і без переливання крові або бути наслідком нештатної ситуації в лікарнях, чи наслідком невміння лікарів. Це суб'єктивні причини, що можна подолати, і вони не мають масового поширення. Дальший прогрес медицини без застосування людської крові, на якій можна робити її замітники, не є можливий.

Часто через свою заборону керівники РОСЄ ставлять під питання життя своїх членів, яким потрібне переливання крові для операції чи зупинки кровотечі під час пологів або для врятування людей, хворих на гемофілію. Але лідери секти не бачать у цьому своєї вини. До прикладу журнал «Пробудись!», за 22 травня 1994 р. подав на своїй обкладинці зображення трьох усміхнених дітей з надписом: «Молодь, для якої Бог на першому місці». Як не дивно, але у номері йшлося про дітей, які померли від відмови переливання крові. Ці діти називались справжніми героями, які своєю смертю довели вірність Єгові.

З преси відомо чимало випадків, коли суди засуджують батьків-єговістів, які забороняли переливання крові своїм дітям. А ось РОСЄ переконує, що і підлітки віком 12-17 років є вже достатньо дорослі, щоб самостійно приймати рішення щодо цього. Якщо суд наказує перелити дитині кров проти її волі, вона навіть може противитися лікарям. Бо так їх навчають журнали РОСЄ, так наставляють батьки і одновірці. Ці факти є явним свідченням зомбування дітей («Єгова не

²⁰² *Наскільки кров є безпечною?*, Пробудись!, 2008, 21.

любить переливання крові і це серйозний гріх»²⁰³), деформації свідомості їх батьків, які готові пожертвувати своїми дітьми заради примарної ідеї.

Свідки Єгови взагалі обережно та скептично ставляться до лікування. В травні 2008 р. журнал «Пробудись!» опублікував статтю: «Як захистити рідних від зловживання ліками?», де критикуються і називаються небезпечними медичні засоби лікування. Замість них адептам секти пропонується невтомне служіння Єгови, який захистить своїх вірних від хвороб. Керівництво організації забороняє відвідувати психіатра та прихотерапевта, мабуть через те, що такі лікарі можуть вплинути на світогляд свідків Єгови, а це є лише функцією РОСЄ. Тому запевняється, що найкращі ліки від душевних хворіб – це вивчення Біблії під керівництвом старших братів²⁰⁴.

Узагальнимо написане. Як бачимо, світоглядна система РОСЄ негативно впливає на духовну і суспільну орієнтацію своїх членів. Тоталітарна модель організації позбавляє їх індивідуальності, власної думки, свободи у своєму виборі. Свідки Єгови не беруть участі у суспільно-політичному житті держави. Єговістська пропаганда впливає на деформацію духовного і морального обличчя людини. Наш висновок узгоджується з оцінками, які дають вченню і наслідкам діяльності свідків Єгови чимало авторів. На такий деструктивний характер єговізму, його небезпеку у впливі на свідомість людини вказують і церковні документи, і релігієзнавчі праці, які використані в нашій магістерській роботі. Вони можуть бути посібниками також і для духовних осіб, які працюють з людьми, що потрапили від вплив єговістської пропаганди, і для тих, хто планує протидіяти такій пропаганді.

²⁰³ Факти про Свідків Єгови // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/jw/214-facts-on-jws/> / (2020)

²⁰⁴ Як захистити рідних від зловживання ліками?, Пробудись!, травень 2008, 8.

ВИСНОВОК

Критичний аналіз віровчення і світогляду свідків Єгови дозволяє зробити такі висновки. Головною теоретичною основою вивчення єговізму є документи християнських церков, богословські, апологетичні і церковно-історичні праці, де переконливо показано, що єговізм є конфесією, яка демонструє типові ознаки секти, еретичного вчення і схизми. Секти через її відділення від науки Церкви, ересі – відновленням багатьох ідей, ворожих християнству, розколу – у відмові від духовного керівництва священства. Серед ознак секти та ересі у церковних документах і матеріалах названо також спотворення змісту Біблії, заперечення християнських учень про Пресвяту Трійцю і Боголюдськість Ісуса Христа. Саме це проявляється в єговізмі, якого богослови характеризують як продовження в нових часах попередніх ересей, що були спростовані Святими Отцями і церковними соборами. (У другому розділі навели приклади таких спростувань). Тому, з одного боку, єговізм не є «новим вченням», з другого боку, не є «правдивим християнством», а якраз його запереченням різними ідейними маніпуляціями. Схожі до церковних і богословських оцінок єговізму має сучасна світська наука, яка фактично підтверджує більшість висновків Церкви і богослов'я. Наукові праці також допомагають у вивченні ідейних коренів і конфесійних характеристик єговізму крізь призму критичного аналізу.

У роботі з'ясовано, що єговістське вчення про Бога та Його творіння є головним в ідейній системі РОСЄ, бо саме з нього випливає заперечення догматів про Пресвяту Трійцю, Божественність Христа і Святого Духа і звернення до старозавітного Бога-Єгови. Він для сектантів є одним Богом, а Ісус Христос – лише створінням, першим свідком Єгови, моральним прикладом для служіння. Це вчення осучаснює ранні ересі (юдеохристиянство, монархіанство, гностицизм та ін., особливо аріанство), які вже у працях Святих Отців визнані ворожими християнству і Божому Слову. Показуючи сучасне відновлення цих ересей в єговізмі, ми вияснили як секта маніпулює змістом Біблії, протиставляє її канонічні переклади фальшивим «Новим світом», перекручує історію Церкви і думки Святих Отців на свою користь, а коли РОСЄ не вистарчає аргументів, бере

собі на поміч світські джерела, далекі від богослов'я.

Важливою рисою єговізму є також його синкретичний характер через запозичення різних ідей і практик з язичництва, юдаїзму і християнських сект. Єговізм має явні подібності з протестантизмом, особливо радикальними течіями. Ми показали, що попри незгоду з думкою про своє протестантську основу єговізм поділяє головні принципи *Sola Fide*, *Sola Scriptura*, *Sola Gratia*, запозичує ідеї анабаптистів, менонітів, антитринітаріїв, унітарних течій, руху реставраціонізму. Це може вважати єговізм сучасною протестантською ерессю. При порівнянні вчення РОСЄ і адвентизму ми показали найбільшу подібність між ними, тому є підстави для оцінки єговізму як відламка адвентизму.

В синкретизмі єговізму бачимо паралелі з язичництвом (у різних табу і цілковитому послуху керівникам, навіть їх обожненні), юдеохристиянськими сектами назареїв і ебіонітів (законницький дух, заперечення в Ісусі Месії), православними сектами жидовствуючих, вчення Феодосія Косого, хлистів, Нового Ізраїлю, єговістів-ільїнців, які також заперечували Пресвяту Трійцю і Боголюдськість Христа. Таким поєднанням подібних до себе вірувань єговізм в дійсності спростовує свою оригінальність і слідування Христовій Істині. Вчені вважають релігійний синкретизм особливо підступним для християнства.

Вчення РОСЄ можливо не було би таким небезпечним, якби не чинило руйнівний вплив на свідомість людини і вело до деформації усього її світогляду. В останньому розділі ми показали цю деформацію на прикладах антисупільної позиції свідків Єгови і невиконанні багатьох громадянських обов'язків (відмова від співпраці з владою, участі у виборах і політичному житті, клятви і присяги державному прапору, від служби в армії), на критиці патріотизму, соціального служіння, громадських і культурних організацій, суспільних і міжконфесійних заходів, надбань сучасної науки і медицини та ін. Ці уявлення відокремлюють свідків Єгови від світу, повноцінного розвитку молоді, порозуміння з іншими релігіями, формують у них ворожі почуття до вірних християнських церков. Теократична система організації єговізму робить з його adeptів слухняних осіб, які не мають права на власну думку і своє життя підпорядковують вказівкам своєї

керівної корпорації. Її вказівки направлені на залякування адептів секти, які хочуть вийти з неї або влаштувати сімейне життя на свій розсуд. А деякі табу єговізму (найперше заборона на переливання крові) ведуть до шкоди здоров'ю сектантів і навіть до їх смерті. Такий деструктивний вплив вчення єговізму на людину ми показали на багатьох фактах і на прикладі України.

Проведений аналіз підтверджує важливість настанов щодо протидії єговізму в церковній і богословській літературі. Найперше для душпастирів УГКЦ важливо опрацювати ці настанови і взяти їх до уваги для виховання своєї пастви у дусі протистояння впливу єговістської пропаганди. Значну увагу варто звернути на виховання молодих парафіян, які часто некритично сприймають таку пропаганду і є більш підлеглі різним ідейним маніпуляціям. Священникам не варто оминати також самих сектантів і розмови з ними для розкриття їм Христової Науки і їх духовного оздоровлення.

Для допомоги душпастирям у цій роботі доцільно створити при найбільших парафіях осередків вірян, які не байдужі вивченню підступних прийомів єговізму в спотворенні Біблії та християнського вчення і ознайомлення віруючих з цим, показуючи це все на конкретних прикладах. Однак оскільки розвінчування неправд єговізму потребує знань з історії Церкви, творів Святих Отців, богословських і канонічних напрацювань Церкви, доцільно для членів таких груп проводити спеціальні курси з підготовки. Після цього віряни зможуть ділитися своїми знаннями в церковних і світських засобах інформації. Бо свідки Єгови найбільше бояться публічної інформації про себе. Боронити Церкву від такої секти можна лише спільними зусиллями духівництва, парафіян, церковних науковців, журналістів, вихователів молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Святе Письмо Старого і Нового Завіту / перекл. з євр., араб. та грец. І. Хоменка. Рим: Видавництво О.О. Василян 2008.

Документи і матеріали Християнських Церков, твори Святих Отців Церкви

1. *Архиерейский Собор 1994 г. Определение «О псевдохристианских сектах, неоязычестве и оккультизме»* // <http://www.patriarchia.ru/db/text/530422.html> (18.01.2009).
2. *В Греции состоялось Всеправославное совещание по вопросам ересей и парарелигий* // <http://www.patriarchia.ru/db/text/5060636.html> (14.11.2017).
3. Дюмулен П. *Христианское вероучение. Догматические тексты учительства Церкви (III-XX вв.)*. Санкт-Петербург: Издательство св. Петра 2002.
4. *Кодекс Канонів Східних Церков*. Рим: Видавництво О.О. Василян 1993.
5. *Новітні релігійні рухи: проблеми і виклики* // Бюро Києво-Галицького Верховного Архієпископства УГКЦ у справах новітніх релігійних рухів і сект // <https://jakir.in.ua/index.php/biblioteka-yakir/tserkovni-dokumenty/vatykanskyi-raport/11-4-novitni-relihiyni-rukhy-problemy-i-vyklyky> (25.11.2018).
6. Преподобный Иоанн Дамаскин. *О ста ересях вкратце* // https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Damaskin/o_100_eresyax/
7. Св. Иполит. *О Христе и Антихристе* // <https://azbyka.ru/apokalipsis/o-khriste-i-antikhriste/>
8. *Ранні Отці Церкви: Антологія* / ред. Марія Горяча. Львів: Видавництво УКУ 2015.
9. *Секти і новітні релігійні рухи як душпастирська проблема* // Бюро Києво-Галицького Верховного Архієпископства УГКЦ у справах новітніх релігійних рухів і сект // jakir.in.ua/index.php/biblioteka-yakir/tserkovni-dokumenty/vatykanskyi-raport/7-sekty-i-vstup-novitni-relihiyni-rukhy-yak-dushpastyrska-problema (25.11.18).
9. *Синод єпископів УГКЦ. Катехизм Католицької Церкви*. Жовква: Місіонар 2002.
10. *Jehovah's Witnesses. A Lutheran Response* (pdf) // <https://www.lcms.org/about/leadership/commission-on-theology-and-church-relations/documents/religious-organizations-and-movements> (2005).
11. *Sects of New Religious Movements: A Pastoral Challenge. The Vatican Report* // <https://www.ewtn.com/catholicism/library/sects-of-new-religious-movements-a-pastoral-challenge-11325> (03.05.1986).

Документи і матеріали з апологетики християнських сайтів

1. *Апокрифи* // <http://apologet.kiev.ua/-1395859381/31-sekty-ta-kulty/svyate-pisannya-zaperechue-vchennya-svidkiv-egovi/614-11-.html> (2020).
2. Демчук В. *Як спілкуватися зі свідками Єгови* // <https://apologet.com.ua/cults/spilkuvatisya-svidkami-egovi/> (27.12.2018).
3. *Загальні положення щодо визначення соціального явища – діяльності новітніх і нетрадиційних культів.* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/35-sekty-ta-kulty/diyalnist-novitnikh-netraditsinikh-kultiv/735-----html> (2020).
4. *Свідки Єгови* // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/information-on-pseudo-christian-groups/95-jw> (2016).
5. *Святе Писання заперечує вчення свідків Єгови* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/31-sekty-ta-kulty/svyate-pisannya-zaperechue-vchennya-svidkiv-egovi.html> (2020).
6. *Секти і культу* // <https://apologet.kiev.ua/-1395859381/116-sekty-ta-kulty.html> (2020).
7. *Схемы и пособия изучающим православное христианство. Ереси* // <https://azbyka.ru/shemy/tablitsa-eresi.shtml>.
8. *Рассуждая со свидетелями Иеговы при помощи Писания* // https://azbyka.ru/otechnik/sekty/rassuzhdaja-so-svideteljami-iegovy-pri-pomoshhi-pisaniya/2_6/ (2020).
9. *Факти про Свідків Єгови* // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/jw/214-facts-on-jws> (2016).
10. *«Християнські Грецькі Писання. Переклад нового світу» заговорили українською* // <http://www.apologetika.org.ua/index.php/jw/213-jw-translation> (2016).
11. *Religious Organizations and Movements* // <https://www.lcms.org/about/leadership/commission-on-theology-and-church-relations/documents/religious-organizations-and-movements> (2005).

Документи державних установ України

1. *Дані Департаменту в справах релігій та національностей Міністерства культури України на 1.01.2019 р.* // <https://cerkvarium.org/publikatsii/green-tech/kilkist-religijnikh-organizatsij-ukrajini-na-1-sichnya-2019-r.> (2020).

Книги, брошури, статті РОСЄ

1. *Біблія простою і зрозумілою мовою, Пробудись!*, 8 листопада 2005, 15-19.

2. *Бог триєдиний. Походження догмата* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20091101/догмат-бог-триєдиний/> (2020).
3. *Відкидайте світське мислення* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/вартова-башта-вивчення-листопад-2017/відкидайте-світське-мислення/> (2020).
4. *Вірний управитель і його керівний орган*, Вартова башта, 15 червня 2009, 22.
5. *Виховання дітей. Сім кроків до успіху*, Пробудись!, серпень 2007, 4.
6. *Звіт про служіння в країнах і територіях. 2019 рік* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/2019-звіт-службовий-рік/звіт-2019-рік/> (2020).
7. *Людина* // <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1200002878#h=5> (2020).
8. *Людство у пошуках Бога*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 2001.
9. *Ким є Єгова?* // <https://www.jw.org/uk.біблійні-вчення/запитання/ким-є-єгова/> (2020).
10. *Об'єдинені в поклоненні єдиному істинному Богу*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 1989.
11. *Откровение: его грандиозный апогей близок!* Б.м. 2002.
12. *Пекло* // <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1101989234> (2020).
13. *Перегляньте видання «Святого Письма – Перекладу нового світу»* // <https://www.jw.org/ru/новости/пресс-релизы/по-регионам/в-мире/пересмотренный-перевод-нового-мира-20131011/> (2020).
14. *Правда про аборти*, Пробудись!, червень 2009, 30.
15. *Прийдіть послухати публічну промову «Хто сьогодні віддає Богові славу?»* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/g20030522/Прийдіть-послухати-публічну-промову-Хто-сьогодні-віддає-Богові-славу> (2020).
16. *Поклоняймося єдиному правдивому Богові*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 2002.
17. *Ранні християни і світ* // *Вартова башта оголошує Царство Єгови*. Б.м. 1993.
18. *Свідки Єгови руйнують сім'ї чи зміцнюють їх?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/сімейні-стосунки/> (2020).
19. *Скільки імен у Бога* // <https://www.jw.org/uk.біблійні-вчення/запитання/імена-бога/> (2020).
20. *Следует ли верить в Троицу? Является ли Иисус Христос Всемогущим Богом?* Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 1998.

21. *Спасіння належить Єгови* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/w20020915/Спасіння-належить-Єгови/> (2020).
22. *Татіян – апологет чи єретик?* // www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/w20030515/Татіян-апологет-чи-єретик/ (2020).
23. *1914 рік – визначна дата у біблійному пророцтві* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/вчить-біблія/1914-визначний-рік-біблійне-пророцтво/> (2020).
24. *Хто такий Ісус Христос?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20110301/хто-такий-ісус-христос/> (2020).
25. *Хто такий служитель?*, Пробудись!, серпень 2000, 26-27.
26. *Чи Бог – Трійця?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/трійця/> (2020).
27. *Чи існують підстави довіряти Біблії?* // <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/1998761> (2020).
28. *Чи Ісус є Всемогутнім Богом?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/чи-ісус-є-всемогутнім/> (2020).
29. *Чи Ісус був лише доброю людиною?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/ісус-добра-людина/> (2020).
30. *Чи ви є безсмертні?*, Пробудись!, жовтень 1982, 10.
31. *Чи можливо об'єднати світ?*, Вартова башта, 1 грудня 2007, 5.
32. *Чи можна довіряти релігії, якщо йдеться про участь у війнах?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/wp20130701/релігія-і-участь-у-війнах/> (2020).
33. *Чи повинні християни бути пацифістами?*, Пробудись!, 8 травня 1997, 22.
34. *Чи Свідки Єгови беруть участь у міжконфесійній діяльності?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/міжконфесійна-діяльність/> (2020).
35. *Чи Свідки Єгови вважають, що лише їхня релігія правдива?* // <https://www.jw.org/ru/свидетели-иегови/часто-задаваемые-вопросы/истинная-религия/> (2020).
36. *Чи Свідки Єгови мають свою Біблію?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/свідки-єгови-біблія-переклад-нового-світу/> (2020).
37. *Чи Свідки Єгови хочуть заслужити спасіння тим, що проповідують від дому до дому?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/проповідування-і-спасіння/> (2020).

38. *Чого насправді вчить Біблія.* Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 2005.
39. *Чому ми видали «Переклад нового світу»?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/воля-єгови/переклад-нового-світу/> (2020).
40. *Чому Свідки Єгови відзначають Господню вечерю не так, як інші релігії?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/господня-вечеря/> (2020).
41. *Чому ми потребуємо спасіння?*, Вартова Башта, 1 березня 2015, 3.
42. *Чому Свідки Єгови відмовляються від переливання крові?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/свідки-єгови-чому-відмовляються-від-переливання-крові/> (2020).
43. *Чому Свідки Єгови дотримуються політичного нейтралітету?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/політичний-нейтралітет/> (2020).
44. *Чому Свідки Єгови не беруть участі у війнах?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/чому-ви-не-берете-участі-у-війнах/> (2020).
45. *Чому Свідки Єгови не святкують днів народження?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/дні-народження/> (2020).
46. *Шість вчень, які спотворили християнство*, Вартова Башта, 1 листопада 2009, 19-22.
47. *Що каже Біблія про переливання крові?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/біблія-про-переливання-крові/> (2020).
48. *Що таке Бетель* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/воля-єгови/what-is-bethel/> (2020).
49. *Що таке душа?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/що-таке-душа/> (2020).
50. *Що таке Керівний орган Свідків Єгови?* // <https://www.jw.org/uk/свідки-єгови/найпоширеніші-запитання/керівний-орган-помічники/> (2020).
51. *Що таке святий дух?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/що-таке-святий-дух/> (2020).
52. *Як захистити рідних від зловживання ліками?* Пробудись!, травень 2008, 8.
53. *Як ставитися до виключеної особи?* // <https://www.jw.org/uk/бібліотека/книжки/божа-любов/виключена-особа/> (2020).

54. *Яке значення має 1914 рік у біблійній хронології?* // <https://www.jw.org/uk/біблійні-вчення/запитання/даниїла-4-біблійна-хронологія-1914/> (2020).
55. *Який погляд Бога на війну?*, Вартова Башта, 1 листопада 2015, 4.
56. *Jehovah's Witnesses Proclaimers of God's Kingdom*. Pennsylvania: Watch Tower Bible and Tract Society 1993.
57. *Let God Be True*. Brooklyn, New York: Watch Tower Bible and Tract Society 1946.

Віросповідні документи протестантських течій

1. В начале было Слово... Основы вероучения христиан-адвентистов седьмого дня. Тула: «Источник Жизни», 2002.
2. Уайт Е. *Останній час на землі*. Львів: Видання церкви Християн – Адвентистів Сьомого Дня 1996.
3. *Faithfulness to God in the Last Days* // <https://www.adventist-israel.org/faithfulness-to-god-in-the-last-days/> (2020).

Відеоматеріали

1. *Бывший Свидетель Иеговы – почему я ушел из Общества Сторожевой Башни* // <https://www.youtube.com/watch?v=k-x62DXn9Hw>
2. *Православный апологетический миссионерский центр. Интервью с бывшим Свидетелем Иеговы* // <https://www.youtube.com/watch?v=tF7YJ3JiJM4>

Наукові і науково-популярні видання

1. Афонасин Е.В. *«В начале было...»*. Античный гностицизм в свидетельствах христианских апологетов. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко 2002.
2. Бардин М. Апокаліптичні очікування в сучасній релігійній літературі Свідків Єгови та Адвентистів сьомого дня (порівняльна характеристика), *Схід*. Київ 2017 (3), 53-57.
3. Богдановський І.В. Специфіка організаційної складової нетрадиційних релігій, *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія* 2011, 13 (1), 122-127.
4. *Богословские корни адвентизма* // <https://studopedia.org/5-68750.html>.
5. *Вголос. Свідок Єгови вбив жінку за зауваження: деталі трагедії у Львівській області* // https://vgolos.com.ua/news/na-lvivshhyni-svidok-yegovy-vbyv-zhinku-detali-tragediyi-ta-video_1332285.html (03.11.2020).
6. Вільчинський О. *Обережно, секти!* Львів: Свічадо 2014.

7. Волинець О. Вплив сект та новітніх релігійних рухів на свідомість українського народу, *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр.*, Львів 2008-2009 (21), 62-65.
8. Демків І. Канонічні аспекти повернення члена секти до Католицької Церкви, *Метрон. Журнал з церковного права*, 2009 (5-6), Львів: Видавництво УКУ, 172-195.
9. Дворкин А.Л. *Псевдохристианская секта «Свидетели Иеговы». О людях, никогда не расстающихся со «Сторожевой башней»*. Санкт-Петербург: Формика 2002.
10. Дворкин А.Л. *Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования*. Нижний Новгород: Издательство Братства во имя кн. Александра Невского 2003.
11. Дик К.Дж. (ред.) *Радикальная Реформация. История возникновения и развития анабаптизма*. Москва: Издательство Центрального комитета меннонитов 1995.
12. Евменов Д. *История создания и учение Общества Сторожевой башни*. Москва: Свято-Тихоновский Богословский институт 1998.
13. Єленський В.Є., Перебенесюк В.П. *Релігія. Церква. Молодь*. Київ: АЛД 1996.
14. Жукалюк Н.А., Любащенко В.И. *История Церкви христиан-адвентистов седьмого дня в Украине*. Київ: «Джерело життя» 2003.
15. Иваненко С.И. *О людях, никогда не расстающихся с Библией*. Москва: Арт-Бизнес-Центр 1999.
16. *Історія релігії в Україні. Навч. посібн.* / Ред. А.М. Колодний, П.Л. Яроцький. Київ: Товариство «Знання» 1999.
17. *Історія релігії в Україні в 10-ти томах. Т.6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови)* / За ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: Сурма С. 2008.
18. *Йоган Герхард Онкен: Біографія* // <http://www.people.su/ua/82862> (2010).
19. Кальнев М.А. (ред.) *Русские сектанты, их учение, культ и способы пропаганды*. Одесса: тип. Е.И. Фесенко 1911.
20. Ковтун В. Тормозные колодки 1914 года // *Свидетели Иеговы. Некуда идти*. Б.м. 2017 (<https://www.nekudaidti.com/издания/книга-некуда-идти/1914-год>).
21. Колесник І.М. *Новітні релігійні течії та рухи: навч.-метод. посібник*. Львів: Малий видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка 2016.
21. Латышев Д.М. Религиозный синкретизм: основные условия и причины возникновения, *Философия в XXI веке: вызовы, ценности, перспективы*, Екатеринбург: Макс-Инфо 2016, 299-303.

22. протоієрей Лесюк М. *Тринітарні єреси в донікейську добу* // <https://www.kpba.edu.ua/statti/1069-trynitarni-ieresi-v-donikeisku-dobu.html?showall=1> (2020).
23. *Листок 4. Письмо бывшего «Свидетеля Иеговы»* // <https://www.kupola.info/osnovy-very/missionerskii-listok/listok-4-pismo-byvshego-svidetelja-iegovy/>.
24. Лосский В. Каппадокийцы, *Богословские труды* 1984 (25), 161-168.
25. Луценко І.Г. *Протидія діяльності тоталітарних сект: кримінологічні засади: Монографія*. Харків: Константа 2018.
26. Любащенко В. *Історія протестантизму в Україні*. Київ: Поліс 1996.
27. Любащенко В. *Реформація і протестантизм: український контекст*. Київ: Саміт-Книга 2017.
28. Макрат А. *Богословская мысль Реформации*. Одесса: Издательство ОБШ «Богомыслие» 1994.
29. Макрат А. *Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття*. Київ: Дух і Літера 2017.
30. протоієрей Маланяк О. Порівняльний погляд православного віровчення на єресь арианства та секти свідків Єгови, *Труди Київської Духовної Академії* 2015 (15), 139-148.
31. Маргаритов С. *История русских мистических и рационалистических сект*. Симферополь: Тиврич.губ.тип. 1914.
32. Мартинович В.А. *Введение в понятийный аппарат сектоведения*. Минск: БГУ 2008.
33. Напад у коледжі в Керчі: що відомо про юнака, який влаштував криваву бійню // <https://ua.112.ua/avarii-np/napad-na-koledzh-u-kerchi-shcho-vidomo-pro-iunaka-iakyi-vlashtuvav-kryvavu-biiniu-466367.html> (18.10.2018).
34. *Опыты Бывших Свидетелей Иеговы* // <https://www.4jehovah.org/ru/бывшие-свидетели-иеговы/опыты-бывших-свидетелей-иеговы/> (2020).
35. Порублёв Н. *Культы и мировые религии*. Москва: Благовестник 1994.
36. *Реставрационизм* // <https://wiki2.info/Реставрационизм> (2020).
36. Роудс Р. *Рассуждая со Свидетелями Иеговы при помощи Писания*. Санкт-Петербург: Центр Апологетических исследований 2004.
37. священник Сысоев Д. *Антропология Адвентистов Седьмого дня и свидетелей Иеговы*. Москва: Миссионерско-просветительский центр «Шестодневъ» 2002 // <https://libking.ru/books/sci-/sci-religion/288925-svyashchennik-daniil-sysoev-antropologiya-adventistov-sedmogo-dnya-i-svideteley-iegovy.html> (2002).

38. Спасский А. *История догматических движений в эпоху Вселенских соборов (в связи с философским учением того времени)*. Сергиев Посад: Кн.маг. М.С. Елова 1914.
39. Стеняев О., свящ. «Свидетели Иеговы». *Кто они?* Москва: Издательство Православная Москва 1996.
40. Сьомін С.В. *Міжнародні християнські організації та національна безпека України: монографія*. Київ: НІСД 1999.
41. *Тоталітарна секта, яка промиває людям мізки» – інтерв'ю з колишнім Свідком Єгови зі Львова* // <https://www.032.ua/news/2623573/totalitarna-sekta-aka-promivae-ludam-mizki-intervu-z-kolisnim-svidkom-egovi-zi-lvova> (9.01.2020).
42. *Уперше в Україні відбувся семінар-диспут між православними та Свідками Єгови* // https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/12852-upershev-ukrayini-vidbuvsya-seminar-disput-mizh-pravoslavnimi-ta-svidkami-yegovi-fotoreportazh.html (3.11.2011).
43. Ферберн Д. *Жизнь в Троице. Введение в богословие с Отцами Церкви*. Черкасы: Коллоквиум 2013.
44. Фірігос А. *Вступ до історії патристичної та візантійської філософії (від початків християнства до іконоборства)*. Львів: Видавництво УКУ 2017.
45. Шмеман А. *Исторический путь православия*. Нью-Йорк: Издательство им. Чехова 1953.
46. Шугаєва Л.М. Хіліастично-есхатологічне сектантське об'єднання єговістів-ільїнців, *Українське релігієзнавство*, Київ, 2005 (34), 66-73.
47. Щепанські Г. і Л. і Кунда Т. *Святе Письмо заперечує навчання Свідків Єгови*. Львів: Свічадо 2006.
48. Эстеп У.Р. *История анабаптизма. Радикальная Реформация XVI века*. Москва: Книгоноша 2017.
49. Яроцький П. Міжконфесійна толерантність, правова коректність в інституалізаційно-конфесійних означеннях і стосунках, *Релігійна свобода: наук. щоріч.*, Київ 2001 (5), 156-160.
50. Barker Eil. *New Religious Movements: A Practical Introduction*. Oxford: Bernan Press 1990.
51. Gruss E.C. *Apostles of Denial: an examination and exposé of the history, doctrines and claims of the Jehovah's Witnesses*. Newhall: Los Angeles Baptist College 1986.
52. Botting G., Botting H. *The Orwellian World of Jehovah's Witnesses*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press 1984.
53. Knox Z. *Histories of the Sacred and Secular. Jehovah's Witnesses and Secular World*. Oxford: Department of history Oxford Brookes University 2000.
54. Martin, W., Klann N. *Jehovah of the Watchtower*. Minneapolis (MN): Bethany House Publishers 1981.

55. Nowakowski P.T. (red.). *Sekty jako problem współczesności*. Mysłowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Kardynała Augusta Hlonda 2008.
56. Nowakowski P.T. *Sekty: co każdy powinien wiedzieć*. Tychy: Maternus Media 1999.
57. Nowakowski P. T. *Sekty. Oblicza werbunku*. Tychy: Maternus Media 2001.
58. Penton J.M. *Apocalypse Delayed. The Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto: University of Toronto 1997.
59. *Promoting Monotheism in the American Unitarian Tradition. A Brief History of Unitarian Christianity* // <http://americanunitarian.org/fisherhistory.htm/>
60. Rhodes R. *Reasoning from the Scriptures with the Jehovah's Witnesses*. Eugene (Or.): Harvest house publishers 2009.
61. Ritchie J. *The Secret World of Cults: inside the sects that take over lives*. London: An Angus & Robertson Book 1991.

Додаткова література

1. Електронна Енциклопедія сучасної України // http://esu.com.ua/search_articles.php?id=66532 (2018).
2. Електронна Українська релігієзнавча енциклопедія // <https://ure-online.info/encyclopedia/svidku-ye.govu/> (2020).
3. Нюстрем Э. *Библейский энциклопедический словарь*. Торонто: Мироя Христианская Миссия 1989.
4. *Православная Энциклопедия* // <https://www.pravenc.ru/text/114074.html> (2020).
5. *Протестантизм: Словарь* / Под ред. Л.Н. Митрохина. Москва: Политиздат 1990.
6. *Релігієзнавчий словник* / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля 1996.
7. Смирнов М.Ю. *Реформация и протестантизм: Словарь*. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета 2005.
8. *Электронная еврейская энциклопедия* // <https://eleven.co.il/judaism-trends/second-temple-period/11885>.
9. *Энциклопедия Кругосвет* // https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/EBIONITI.html (2020).
10. *Academic Dictionaries and Encyclopedias* // <https://enacademic.com/dic.nsf/enwiki/277203> (2010).
11. *The New Catholic Encyclopedia. Second Edition*. Washington: Catholic University of America 2003 (7).
12. Chryssides G.D. *Historical Dictionary of Jehovah's Witnesses*. Toronto: Plymouth 2008.

13. *Encyclopaedia Britannica* // <https://www.britannica.com/topic/Trinity-Christianity> (2020).
14. *Jewish Encyclopedia* // <http://jewishencyclopedia.com/articles/5411-ebionites> (2020).
15. *The Encyclopedia of Christian Civilization* // <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9780470670606.wbecc0710> (25.11.2011).
16. *Merriam-Webster Dictionary* // <https://www.merriam-webster.com/dictionary/>.
17. Jones L. (ed.). *Encyclopedia of Religion. Second Edition*. Detroit, London: Macmillan Reference 2000.